

De Antiracismewet na het Vlaams-Blokarrest

[Stefan Sottiaux]
Assistent UA,
advocaat balie
Brussel

[Jogchum Vrielink]
Instituut voor
vreemdelingenrecht
en rechtsantropologie
(KULeuven)

'Dertien juni, een kwestie van vrije meningsuiting'. Het hof van beroep te Gent had de drie vzw's van het Vlaams Blok nog maar nauwelijks veroordeeld¹ wegens inbreuken op de Antiracismewet², of de partij had de zaak al in haar verkiezingsprogramma verwerkt³. De media - die zich *en masse* op de kwestie stortten - besteedden vervolgens in de eerste plaats aandacht aan de politieke en maatschappelijke gevolgen van het arrest. De inhoud ervan bleef daarbij in sommige gevallen onderbelicht. Nochtans kan ook de juridische impact van de uitspraak moeilijk overschat worden.

Het duimendikke arrest staat alleen al in 'materiële' zin in schril contrast met de gebrekkig gemotiveerde onbevoegdheidsverklaring van de eerste beroepsrechter⁴. Hoewel kwantiteit geenszins gelijk te stellen valt met kwaliteit, gaan de Gentse raadsheren in de uitspraak ook effectief uitvoerig en genuanceerd in op tal van belangrijke rechtsproblemen. Tot de vele aandachtspunten behoren onder meer de draagwijdte van het begrip 'politiek misdrijf', de verenigbaarheid van de 'correctionalisering' van racistische drukpersmisdrijven met internationaalrechtelijke bepalingen en de (proces)bevoegdheden van de dagende partijen.

De voornaamste bijdrage van het arrest is echter de wijze waarop het hof de Antiracismewet interpreteert en toepast. Want wat verschillende commentatoren aankondigen is ongetwijfeld juist: het oordeel van het hof van beroep te Gent overstijgt het Vlaams-Blokproces. Volgens het Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding (hierna: Centrum of CGKR) zou het arrest zelfs de bakens uitzetten voor de wijze waarop het in de toekomst met klachten over aanzet tot racisme zal omgaan: «de lijn is getrokken», zo luidt het⁵.

1 Gent 21 april 2004, www.antiracisme.be (rechtspraakoverzicht).

2 Wet 30 juli 1981 tot bestraffing van bepaalde door racisme of xenofobie ingegeven daden, B.S. 8 augustus 1981. Gewijzigd bij Wet 15 februari 1993 (B.S. 19 februari 1993), Wet 12 april 1994 (B.S. 14 mei 1994), Wet 7 mei 1999 (B.S. 25 juni 1999), Wet 20 januari 2003 (B.S. 12 februari 2003) en Wet 23 januari 2003 (B.S. 13 maart 2003). De wet is - gedurende zijn bestaan - veelvuldig becommentarieerd. Zie o.m.: B. RENSON, *Le racisme, la loi en l'opinion publique*, *Rev. dr. pén.* 1983, 727-753; E. BOUTMANS, De toepassingsmogelijkheden van de racismewet, Gent, Liga voor de mensenrechten, 1989, 43p.; D. BATSELE, M. HANOTIAU en O. DAURMONT, *La lutte*

contre le racisme et la xénophobie, *Rev. trim. D.H.* 1991, 319-346 en 435-471; X, Voorstel van wet houdende wijziging van de wet van 30 juli 1981 tot bestraffing van bepaalde door racisme of xenofobie ingegeven daden, een reactie vanwege de Verontruste Juristen, *T. Vreemd.* 1992, nr. 66, 299-313; J. VELAERS, *Verdraagzaamheid ook t.a.v. onverdraagzamen? Enkele beschouwingen over de beteugeling van racistische en xenofobe uitingen in een democratische samenleving*, in X, *Recht en verdraagzaamheid in de multiculturele samenleving*, Antwerpen, Maklu, 1993, 303-347; R. STOKX, *De vernieuwingen aan de Racismewet: meer dan een laagje vernis?*, *Panopticon* 1994, nr. 6, 507 ev.; G. SCHUIJT en D. VOORHOOF (eds.), *Vrijheid van meningsuiting, racisme en revisionisme*, Gent,

Academia Press, 1995, 236p.; B. DEJEMPE, De bestraffing van racistische gedragingen: stand van zaken anno 1996, *Panopticon* 1996, 313-346; E. BOUTMANS, De toepassingsmogelijkheden van de herziene racismewet, in M.-C. FOLETS, B. HUBEAU en F. TALHAOU (eds.), *Migratie-en Migrantenrecht. Recente ontwikkelingen II*, Brugge, die Keure, 1996, 1-91; W. VAN LAETHEM, *Vademecum Racismewet*. Een beknopte bespreking van de wet van 30 juli 1981 tot bestraffing van bepaalde door racisme en xenofobie ingegeven daden, Brussel, Ministerie van binnenlandse zaken, 1996, 54p.; W. VAN LAETHEM, *Ik ben geen racist maar...* De toepassingsmogelijkheden van de racismewet, *Vigiles* 1998, nr. 1, 4-13; CGKR, *De wet van 30 juli 1981 tot bestraffing van bepaalde door racisme of*

Inleiding.....	1
I. Chronologie en beslissing van het hof	
A. Chronologie	2-3
B. Beslissing van het hof van beroep te Gent.....	4-5
II. Antiracismewet	6
A. Het bestaan van een vereniging of groep	
1. Algemeen	7
2. Toepassing	8
B. Kennelijk of herhaaldelijk discriminatie bedrijven in de omstandigheden van art. 444 Sw.	9-10
1. Algemeen	
a. Artikel 1 lid 3 sub 2° Antiracismewet.....	11
1° 'Aanzetten tot' en het opzetvereiste	12-19
2° Discriminatie, segregatie, haat of geweld.....	20-24
3° Discriminatiegronden	25-26
b. Kennelijk en herhaaldelijk	27
2. Concrete toepassing van criteria op het Vlaams Blok ..	28
a. Kennelijk en herhaaldelijk aanzetten tot haat ..	29-34
b. Kennelijk en herhaaldelijk aanzetten tot discriminatie.....	35-37
c. Discriminatiegronden: niet alleen nationaliteit	38
C. Behoren tot of verlenen van medewerking aan die vereniging en het willens en wetens plegen van de feiten	
1. Algemeen.....	39-44
2. Toepassing	45-49
III. De Antiracismewet en de vrijheid van meningsuiting en vereniging	
A. Redenering van het hof	50-53
B. Enkele kritische kanttekeningen	54-59

Inleiding

I. Vooraf wordt een kort chronologisch overzicht gegeven van wat aan het arrest voorafging en een weergave van de conclusie van het hof (deel I). Vervolgens wordt de aandacht gevestigd op het deel van het arrest dat betrekking heeft op de Antiracismewet (deel II)⁶. Uit deze analyse zal blijken dat de conclusies van het hof weliswaar verdedigbaar zijn, maar dat hetzelfde niet op alle punten opgaat voor de redenering die daartoe leidt. De algemene interpretatie van de Antiracismewet die het hof van beroep te Gent biedt, levert in het bijzonder een aantal risico's op voor toekomstige toepassingen. Op een aantal andere belangrijke punten geldt echter dat - anders dan de eerste reacties van sommige voor- en tegenstanders van een kordate aanpak van racistische of haatdragende uitspraken misschien doen vermoeden - de Antiracismewet in bepaalde passages van het arrest juist restrictief wordt geïnterpreteerd, wat op termijn eerder tot meer dan minder bescherming van de vrijheid van meningsuiting kan leiden.

Het laatste aandachtspunt, nauw gerelateerd aan het voorgaande, betreft de door het hof vastgestelde verenigbaarheid van de Antiracismewet met het recht op vrije meningsuiting en andere in internationale verdragen gewaarborgde rechten en vrijheden. De beschouwingen terzake van het hof vormen een goede aanleiding tot enkele kritische bedenkingen bij het bestraffen van meningsuitingen, vooral vanuit pragmatisch oogpunt (deel III).

Deze bijdrage analyseert het arrest van het hof van beroep te Gent waarbij drie nauw met het Vlaams Blok verbonden vzw's werden veroordeeld wegens een schending van artikel 3 van de Antiracismewet. Deze bepaling stelt strafbaar het lidmaatschap van of het medewerking verlenen aan een vereniging die kennelijk en herhaaldelijk discriminatie of segregatie bedrijft of verkondigt. De auteurs geven een kritische bespreking van de verschillende constitutieve bestanddelen van het misdrijf en van de concrete toepassing ervan in het arrest van 21 april 2004.

Cette contribution analyse l'arrêt de la Cour d'appel de Gand qui a condamné trois asbl's liées au 'Vlaams Blok' pour violation de l'article 3 de la loi du 30 juillet 1981 tendant à réprimer certains actes inspirés par le racisme ou la xénophobie. Cette disposition rend punissable l'affiliation ou la participation à une association qui, de façon manifeste et répétée, pratique ou prône la discrimination ou la ségrégation. Les auteurs donnent un commentaire critique des éléments constitutifs de l'infraction et de son application concrète dans l'arrêt du 21 avril 2004.

Stefan SOTTIAUX en Jogchum VRIELINK, *De Antiracismewet na het Vlaams-Blokarrest, NjW 2004, 718-733.*

'abstract'

I. Chronologie en beslissing van het hof

A. Chronologie⁷

2. De uitspraak van het hof is een nieuwe tussenstop in een procedure tegen de vzw's die reeds vier jaar aansleept. Op 10 oktober 2000 diende het Centrum tezamen met de Liga voor de Mensenrechten een klacht met burgerlijke partijstelling in tegen drie vzw's gelieerd aan het Vlaams Blok, te weten 'Vlaamse Concentratie', het 'Nationalistisch Vormingsinstituut' en de 'Nationalistische Omroepstichting'. De vordering werd gevoerd op basis van artikel 3 van de Antiracismewet.

De klacht werd mede mogelijk gemaakt door twee belangrijke wetswijzigingen in 1999. Ten eerste door de wet van 4 mei 1999 tot invoering van de strafrechtelijke verantwoordelijkheid van rechtspersonen⁸ en ten tweede door de grondwetswijziging

xenofobie ingegeven daden: rechtspraak antiracisme, Brussel, CGKR, 1999, 392p.; M. VAN DE PUTTE, *Wet racisme en xenofobie: 20 jaar rechtspraak*, T. *Vreemd*, 2001, nr. 3, 189-201; CGKR, *Aanpak discriminatie: regelgeving en rechtspraak*, Brussel, Politeia, 2002, 145p.

- 3 Hetgeen aan M. Michils van reclamebureau Quattro (dat onder meer de campagne voor CD&V begeleidt) de volgende opmerkingen ontlokt: «Het [Vlaams Blok] heeft [...] bijzonder knap gereageerd door onmiddellijk de vrije meningsuiting - als superemotie - als vlag te gebruiken. [...] Ik zeg het met diepe droefheid, maar het zijn goede campagnemakers» (A. OTTE en B. BRINCKMAN, *Spin doctors beraden zich over campagnestrategie*, *De Standaard*, 24 april 2004).

Vgl. F. THEVISSEN in *De Morgen* (K. VIDAL, Communicatiedeskundige Frank Thevissen over mediatieke kidnapping van een arrest, *De Morgen*, 27 april 2004). Inmiddels heeft het Vlaams Blok de nadruk op dit element van de campagne enigszins laten varen (B. BRINCKMAN, *Blok laat thema vrije meningsuiting varen*, *De Standaard*, 3 mei 2004).

- 4 Brussel 26 februari 2003, *NjW* 2003, 351, www.antiracisme.be (rechtspraakoverzicht). Zie terzake letterlijk in die zin: D. DE PRINS, Een gebrekkig gemotiveerd Vlaams-blokarrest, *T.v.M.R.* 2003, nr. 2, 8-11.
- 5 Zie o.m.: I. PUT, Centrum volgt Vlaams Blok op de voet, *De Standaard*, 23 april 2004. Het citaat is van I. Aendenboom, woordvoester van het Centrum na de uitspraak.

- 6 Voor een meer uitgebreide analyse, waarin ook de aan art. 150 G.W. gerelateerde kwesties (politiek- en drukpersmisdrijf) aan de orde gesteld worden, zie: J. VRIELINK, S. SOTTIAUX en D. DE PRINS, Het Vlaams Blok-arrest, artikel 150 van de Grondwet en de interpretatie van de antiracismewet, *T. Vreemd*, te verschijnen.

- 7 Zie voor een uitgebreid en helder overzicht van (onder meer) de chronologie tot vlak vóór het jongste arrest: D. VOORHOOF, Het Vlaams Blok straks veroordeeld wegens aanzet tot racisme? En dan?, *Samenleving en Politiek* 2004, jg. 11, nr. 2, 4-12.
- 8 Wet 4 mei 1999 tot invoering van de strafrechtelijke verantwoordelijkheid van rechtspersonen, *B.S.* 22 juni 1999.

«Enkel de bijzondere [door racisme ingegeven] aard van het misdrijf» kan de door de wet ingestelde beperking van de vrijheid van meningsuiting rechtvaardigen. Deze overweging is van groot belang, aangezien het de eerste keer is dat een hoger rechtscollege in de discussie omtrent de vereiste graad van opzet zo uitdrukkelijk en goed beargumenteerd positie kiest.

van 7 mei 1999 die ervoor zorgde dat (enkel) drukpersmisdrijven 'ingegeven door racisme of xenofobie' niet langer door het hof van assisen, maar door een gewone correctionele rechtbank kunnen worden beoordeeld⁹.

3. Op 29 juni 2001 verklaarde de correctionele rechtbank te Brussel zich onbevoegd omdat het om een politiek misdrijf zou gaan, waarvoor enkel het hof van assisen bevoegd is¹⁰. Deze zienswijze werd op 26 februari 2003 door het hof van beroep te Brussel bevestigd¹¹. Op 18 november 2003 werd de uitspraak van het hof van beroep te Brussel door het Hof van Cassatie verbroken en voor verdere behandeling verwezen naar het hof van beroep te Gent¹².

B. Beslissing van het hof van beroep te Gent

4. Het hof van beroep te Gent verklaarde zich - zoals inmiddels bekend - niet enkel bevoegd, maar veroordeelde de drie vzw's van het Vlaams Blok ook effectief wegens inbreuken op de Antiracismewet. Concreet werd in hoofde van de drie vzw's inbreuk

vastgesteld van artikel 3 van de Antiracismewet, meer bepaald het sinds 2 juli 1999 tot 29 januari 2001 «hebben behoord tot een groep of vereniging die kennelijk en herhaaldelijk discriminatie verkondigt in de omstandigheden genoemd in artikel 444 van het Strafwetboek» alsook in diezelfde periode medewerking te «hebben verleend aan zodanige groep of vereniging, te weten de politieke partij het Vlaams Blok, onder meer door het financieren van verkiezingscampagnes, het verzorgen van TV- en radio-uitzendingen, het uitgeven van publicaties en het verzorgen van vorming aanleden en mandatarissen».

5. De straffen bedroegen voor elke vzw afzonderlijk 12.394,67 euro. Daarnaast werden zij nog verplicht elk 55,- euro bij te dragen aan de financiering van het Fonds tot hulp aan de slachtoffers van opzettelijke gewelddaden. Op burgerrechtelijk vlak werd aan het Centrum een schadevergoeding toegekend van 5.000 euro en aan de Liga 2.500 euro¹³. Onmiddellijk na de uitspraak lieten woordvoerders van de veroordeelde rechtspersonen weten cassatieberoep te zullen aantekenen.

II. Antiracismewet

6. Het hof maakt toepassing van artikel 3 van de Antiracismewet, dat bepaalt dat strafbaar is¹⁴ «hij die behoort tot een groep of tot een vereniging die kennelijk en herhaaldelijk discriminatie of segregatie bedrijft of verkondigt in de omstandigheden genoemd in artikel 444 van het Strafwetboek, dan wel aan zodanige groep of vereniging zijn medewerking verleent». Volgens het hof impliceert deze bepaling daarmee het voorhanden zijn van de volgende constitutieve elementen:

- het bestaan van een vereniging of groep (A), die kennelijk en herhaaldelijk discriminatie of segregatie bedrijft of verkondigt in de omstandigheden van artikel 444 van het Strafwetboek (B);
- het behoren tot die vereniging of groep of het verlenen van medewerking aan die vereniging of groep (C);

9 Wijziging aan de Grondwet (art. 150) van 7 mei 1999, B.S. 29 mei 1999. Zie o.m.: J. VELAERS, *Vrijheid en verantwoordelijkheid: twee grondwettelijke waarden (enkele beschouwingen over de artikelen 25 en 150 van de Grondwet)*, in *Justitie en Media, referaten van het colloquium georganiseerd door de Senaatscommissie van Justitie*, Brussel, Moniteur Belge, 81-100; P. CHARLIER, *Chronique de jurisprudence: 1999-2001, la loi du 30 juillet 1981 tendant à réprimer les actes inspirés par le racisme ou la xénophobie*, *J.dr.jeun.* 2002, nr. 212, 7-17; F. ERDMAN, *Naar een effectieve vervolging van racistische publikaties en de strafbaarstelling van negationisme in België*, in G.A.I. SCHUIJT EN D. VOORHOOF (eds.), *Vrijheid van meningsuiting, racisme en revisionisme*, Gent, Academia Press, 1995, 201-213; M. GRAMMENS, *Wie is bang voor het volk?*, *Journal de la presse* van Mark Grammens, 21 december 1995, nr. 200, 1677-1678; E. FRANCIS, *Bedenking bij de 'correctionalisering' van racistisch geïnspireerde drukpersmisdrijven*, *R.W.* 1999-00, 377-394; P. DELTOUR, *Racisme bestrijden zonder kleerscheuren voor de pers*, *Samenleving en Politiek* 1999, jg. 6, nr. 6, 14-18; D. VOORHOOF, *De 'correctionalisering' van racistische drukpersmisdrijven: naar een effectieve strafvervolging?*, in A. BACKS, S. BAETEN, S. GUTWIRTH en K. LEUS (eds.), *De Gordiaanse knoop van de antidemocratische partijen. De wet als tweesnijdend zwaard?*, Gent, Mys & Breesch, 2001, 38-63.

10 Corr. Brussel 29 juni 2001, www.antiracisme.be (rechtspraakoverzicht).

11 Brussel 26 februari 2003, *NjW* 2003, 351, www.antiracisme.be (rechtspraakoverzicht). Aldus het hof ging het zelfs om een 'zuiver' politieke misdrijf: «Dit misdrijf kan worden gelijkgesteld met [...] een 'zuiver politieke misdrijf' [...], omdat de in dit wetsartikel vernoemde vereniging te dezen een politieke partij is en omdat derhalve het [...] misdadig behoren (zelf) tot een politieke partij wordt ten laste gelegd, misdadig behoren dat (uiteraard) rechtstreeks afbreuk doet aan de politieke instellingen». Zie ook: D. DE PRINS, *Een gebrekkig gemotiveerd Vlaams-blokarrest*, *I.c.*, 9.

12 Cass. 18 november 2003, www.antiracisme.be (rechtspraakoverzicht).

13 In vergelijking met de gemiddeld toegekende vergoeding voor burgerlijke partijen bij zaken naar aanleiding van de Antiracismewet, zijn deze bedragen relatief hoog. In het verleden beperkte de vergoeding zich vaak tot een symbolische frank (met de komst van de euro 'opgewaarderd' naar een euro). Het hof acht de vastgestelde vergoeding evenwel 'beperkt' en verwijst ter rechtvaardiging hiervan naar de argumentatie die in het verleden vaak voor de nog veel lagere vergoedingen werd gegeven, namelijk dat het «niet de bedoeling [blijkt] te zijn geweest van de wetgever dat [het Centrum] uit hoofde van de op deze wet begane inbreuken (een deel van) haar werkingskosten op de daarvoor aansprakelijk

bevonden ouders zou kunnen verhalen» (Gent 21 april 2004. Vgl. Corr. Luik 21 december 1998, *J.L.M.B.* 1999, 78 en Corr. Hasselt 27 maart 1995, *A.J.T.* 1996-1996, 416). Hierbij citeert het hof ook de voorbereidingen van de wet, waar deze stellen: «Aangezien de parketten in gebreke kunnen blijven, antwoorden de indieners van dit voorstel derhalve bevestigend op de vraag van de Raad van State: "Door de verenigingen de mogelijkheid te bieden een vordering in te stellen, beoogt het voorstel veeleer de beteugeling en bijgevolg het voorkomen van de herhaling der overtredingen die afbreuk doen aan het gestelde doel, dan wel het bekomen van een vergoeding voor morele schade. De door hen ingestelde vordering ligt zeer dicht bij de openbare vordering die wordt ingesteld door de parketten bij de hoven en rechtbanken. De wetgever heeft de taak te beslissen of men de hem voorgestelde weg dient in te slaan en wel door een versterking van de middelen tot beteugeling waarvoor de parketten in beginsel moeten kunnen volstaan» (Gent 21 april 2004. Zie voor citaat *Parl. St. Kamer* 1979, nr. 214/1, 5. Vgl. *Parl. St. Kamer* 1975, nr. 54/2, 3. Zie ook: *Parl. St. Kamer* 1979, nr. 214/5, 14).

14 Meer bepaald «met gevangenisstraf van een maand tot een jaar en met geldboete van vijftig frank tot duizend frank of met een van die straffen alleen».

- het wetens en willens plegen van de feiten (C).

In het volgende worden deze elementen becommentarieerd, steeds in het licht van de door het hof geboden *algemene* interpretatie ervan, enerzijds, en in het kader van de *concrete* toepassing ervan specifiek op de vzw's en/of op (de uitingen van) het Vlaams Blok, anderzijds. Hoewel de redenering hierbij niet op alle punten kan worden bijgetreden, moet toch de - in de geschiedenis van de Antiracismewet - ongeëvenaard hoge kwaliteit van de argumentatie benadrukt worden¹⁵.

A. Het bestaan van een vereniging of groep

1. Algemeen

7. In navolging van rechtsleer terzake¹⁶ stelt het hof dat met de termen groep of vereniging moet worden verstaan «een, in mindere of meerdere mate gestructureerde, groepering op vrijwillige basis en met een zeker duurzaamheid. Deze groepering dient niet noodzakelijkerwijze rechtspersoonlijkheid te bezitten»¹⁷. Politieke partijen zijn daarmee aldus het hof niet uitgesloten van het bereik van de term.

2. Toepassing

8. Dat *in casu* het Vlaams Blok beschouwd moet worden als een dergelijke «gestructureerde groepering op een vrijwillige basis en met een zeker duurzaamheid» en derhalve «een groep of vereniging» in de zin van artikel 3 [...] uitmaakt kan aldus het hof «bezwaarlijk betwist worden». Dat het zelf niet strafrechtelijk aansprakelijk kan worden verklaard, vanwege het ontbreken van rechtspersoonlijkheid, acht het hof hierbij volstrekt «irrelevant, nu de 'groep of vereniging' ook niet strafbaar wordt gesteld in het kader van het artikel 3 van de wet».

B. Kennelijk of herhaaldelijk discriminatie bedrijven in de omstandigheden van art. 444 Sw.

9. Aangaande het kennelijk en herhaaldelijk bedrij-

ven of verkondigen van discriminatie (of segregatie) in de omstandigheden van artikel 444 Sw. stelt het Hof eenduidig dat «uit de voorbereidende werken volgt dat de wetgever hiermede heeft bedoeld dat de groep of vereniging (zelf of door tussenkomst van haar leden) de misdrijven pleegt genoemd in de artikelen 1 en 2 (en *2bis*)¹⁸ van de wet. Niets meer, maar ook niets minder».

Het hof maakt daarmee (hopelijk) een einde aan de discussie over de reikwijdte van met name de term 'verkondigen' uit artikel 3, die volgens sommigen - zo ook de rechtstreeks dagende partijen¹⁹ - groter zou zijn dan de termen van artikel 1²⁰. *Quod non*. Het hiertoe wel eens aangehaalde argument - namelijk dat een amendement dat ertoe strekte zulks te expliciteren werd verworpen²¹ - wordt door het hof terzijde geschoven, omdat dit «kennelijk enkel [werd] verworpen ingevolge het antwoord van Minister MOUREAUX, die, met verwijzing naar het advies van de Raad van State, uitdrukkelijk bevestigde dat de voorgestelde tekst van het artikel 3 geen andere draagwijdte had.»²²

10. In de onderhavige zaak - zo stelt het hof - stond overigens niet 'het bedrijven van discriminatie of segregatie' ter beoordeling, zodat daar ook verder niet op wordt ingegaan. Onder het 'verkondigen van discriminatie en segregatie' wordt door het hof in het licht van de aangegeven bedoeling van de wetgever de strafbaarstelling uit artikel 1 van de wet verstaan. Hierbij gaat het hof uitsluitend in op de strafbaarstelling in artikel 1, lid 3 *sub* (10 en) 20 Antiracismewet en laat de strafbaarstelling onder *sub* (30 en) 40 van datzelfde lid buiten beschouwing²³.

In gewone taal: het hof gaat enkel in op het 'aanzetten tot discriminatie, segregatie, haat of geweld' terwijl het 'publiciteit geven aan een voornemen tot discriminatie, haat, geweld of segregatie' buiten beschouw laat. Dit valt enigszins te betreuren, omdat het hof hiermee een kans heeft laten liggen deze - toch enigszins vage - bepaling nader te omschrijven: tot op heden weet de rechtspraak slecht wat aan te vangen met deze bepaling²⁴, wat de consistentie zeker niet ten goede komt.

15 Dit is ook in de eerste plaats te danken aan het bijzonder goed uitgewerkte dossier als samengesteld door de rechtstreeks dagende partijen en hun advocaten (L. WALLEYN, R. VERSTRAETEN (Centrum) en J. VANDERVELPEN (Liga)). Zie voor dagvaarding en conclusie van de Liga en het Centrum: <http://www.ligavoormensen.rechten.be/document.htm>

16 Zie o.m.: E. BOUTMANS, o.c., 22; B. DEJEMPEPE, De bestraffing van racistische gedragingen: stand van zaken anno 1996, *Panopticon* 1996, 33; E. BOUTMANS, De toepassingsmogelijkheden van de herziene racismewet, in M.-C. FOULETS, B. HUBEAU en F. TALHAOUÏ (eds.), *Migratie-en Migrantenrecht. Recente ontwikkelingen II*, Brugge, 1996, 71; CGKR, De wet van 30 juli 1981 tot bestraffing van bepaalde door racisme of xenofobie ingegeven daden: rechtspraak antiracisme, 28; C. VAN DEN WYNGAERT, I. VAN DAELE en S. VANDEGINSTE, The position of victims of acts of racism and racial discrimination in Belgium, *R.I.D.P.* 2002, vol. 73, nr. 1/2, 126.

17 Helemaal juist is dit overigens niet: de gegeven definitie geldt in de eerste plaats voor de term 'groep'. De term 'vereniging' moet worden opgevat in zijn juridisch beperkte betekenis.

18 In de voorbereidingen werd destijds (uiteraard) nog geen melding gemaakt van de later ingevoegde strafbaarstelling van art. 2bis. Terecht

leest het hof echter deze bepaling ook in de bedoeling van de wetgever in (Vgl. CGKR, De wet van 30 juli 1981 tot bestraffing van bepaalde door racisme of xenofobie ingegeven daden: rechtspraak antiracisme, 28; W. BRUGGEMAN en P. LAMBERT, Racisme, in X, *Postal Memorialis. Lexicon strafrecht, strafvordering en bijzondere wetten*, Brussel, Ced. Samsom, R 10, 122; L. DENYS, Vreemdelingenrecht, commentaar, Heule, UGA, 1993, 143; B. RENSON, Racisme, wet en publieke opinie, *T. Vreemd*. 1985, 32, 16; X, Antiracismewetgeving, in *Administratieve wegwijzer voor vreemdelingen, vluchtelingen, migranten*, Brussel, Kluwer-VOCOM, 2000, XII, 160).

19 Zo stellen de conclusies onder meer dat «de term 'verkondigen' van het art. 3 veel ruimer [is] dan het aanzetten tot discriminatie in de zin van art. 1, tweede lid [sinds de wijziging van 2003 gaat het feitelijk om lid 3], 10 en 20» (Conclusie dagende partijen, 50). En dat het verder «volstaat [...] dat de vereniging of groep 'te kennen geeft' of 'kenbaar maakt', zonder dat vereist is dat er daadwerkelijk sprake is van zeer actief en uitgesproken propageren, d.i. 'het trachten ingang te doen vinden door het maken van propaganda'» (Conclusie dagende partijen, 156).

20 Zie voor vergelijkbare ruime interpretaties in de rechtsleer: CGKR, Aanpak discriminatie: regelgeving en rechtspraak, 58.

21 Zie in de rechtsleer opnieuw: CGKR, Aanpak discriminatie: regelgeving en rechtspraak, 58-59.

22 *Parl. St.* Kamer 1980-81, nr. 214/9, 27; vgl. *Hand.* Senaat 24 juni 1981, 2280-2281. Zie ook: E. BOUTMANS, o.c., 23.

23 Waar *sub* 20 en 40 van de bepaling beide betrekking hebben op uitingen gericht tot 'een groep, een gemeenschap of de leden ervan' zien *sub* 10 en 30 op uitingen 'jegens een persoon'. Hoewel niet geëxpliciteerd, gaat het in het onderhavige arrest feitelijk vooral (zo niet uitsluitend) om daden ten aanzien van groepen.

24 Toepassingen van deze bepaling zijn ook veel schaarser dan die van de eerste twee onderdelen van artikel 1 lid 3. Daarbuiten is het bij ogenschijnlijke (mede-)toepassing vaak onduidelijk op welk onderdeel van artikel 1 een uitspraak nu juist betrekking heeft (Zie o.m.: Corr. Charleroi 23 december 1987, *T. Vreemd*. 1987-88, 22; Rk. Nijvel 22 juni 1992, www.antiracisme.be (rechtspraakoverzicht); Corr. Oudenaarde 28 maart 1996, www.antiracisme.be (rechtspraakoverzicht); Antwerpen 17 september 1998, www.antiracisme.be (rechtspraakoverzicht)). Ten slotte worden regelmatig zaken die duidelijk de uiting van een voornemen lijken te behelzen desalniettemin gekwalificeerd als een 'aanzet tot' (of *vice versa*).

1. Algemeen

a. Artikel 1 lid 3 sub 20 Antiracismewet

11. Het hof stelt dus 'het verkondigen' gelijk met het plegen van een misdrijf als beschreven in artikel 1 (lid 3 sub 2°) Antiracismewet. Dit artikel stelt strafbaar, hij die (in de omstandigheden genoemd in artikel 444 van het Strafwetboek) aanzet tot discriminatie, segregatie, haat of geweld jegens een groep, een gemeenschap of de leden ervan, wegens een zogenaamd ras, de huidskleur, de afkomst of de nationale of etnische afstamming. In het volgende worden de constitutieve bestanddelen en elementen van deze bepaling nader besproken in het licht van wat het hof er in algemene termen onder verstaat.

1° 'Aanzetten tot' en het opzetvereiste

12. In het gedeelte van het arrest waarin het hof de verenigbaarheid van artikel 3 van de Antiracismewet met het legaliteits- en voorzienbaarheidsbeginsel onderzoekt, geeft het de volgende omschrijving van het begrip 'aanzetten': «Wat het 'aanzetten' betreft, is het zo dat een algemene aanmoediging tot het bedrijven van discriminatie, rassenscheiding, haat of geweld reeds volstaat». En, zo vervolgt het arrest: «Een ten aanzien van medeburgers in de openbaarheid vereisten van het artikel 444 van het Strafwetboek gehouden pleidooi voor een discriminerende wetswijziging kan derhalve, ook al kan dergelijke wetswijziging slechts tot stand komen op de door de Grondwet voorziene wijze, ongetwijfeld als een algemene aanmoediging tot het bedrijven van discriminatie worden aangezien.»

13. Deze algemene definitie van 'aanzetten' is te ruim. Volgens het hof volstaat een 'algemene aanmoediging'. Het Van Dale Groot woordenboek der Nederlandse taal - wat de rechter wél gebruikt ter duiding van de (evenmin in de wet gedefinieerde) term 'segregatie' - geeft als synoniemen voor aanzetten echter de woorden 'aansporen' of 'aandrijven'. Ook in de rechtsleer is aanzetten vergeleken met termen als aansporen, ophitsen, aanstoken, oproepen en provoceren²⁵. Al deze begrippen lijken ons sterker dan een 'algemene aanmoediging'. Ook het uit deze ruime definitie voortvloeiende gevolg dat een 'pleidooi voor een discriminerende wetswijziging' als een aanzet tot discriminatie kan worden

opgevat, is allesbehalve noodzakelijk het geval. 'Aanzetten' in de zin van artikel 1 Antiracismewet kan immers niet worden gelijkgesteld met het gebruik van bepaalde woorden. Om na te gaan of een tekst of een uitspraak aanzet tot bepaalde daden of tot een bepaalde houding is, naast de inhoud, ook de context waarin de uiting plaatsvindt en het opzet van de spreker van belang. Uitingen die in hun letterlijke betekenis geen aansporing inhouden, kunnen dit dus, gezien de omstandigheden en/of het opzet van de dader, toch tot gevolg hebben²⁶. Maar het omgekeerde is ook waar: woorden die een lezer of een toehoorder ogenschijnlijk uitnodigen bepaalde houdingen aan te nemen of handelingen te stellen of die een bepaald voornemen kenbaar maken, kunnen niet altijd als een 'aanzet' worden beschouwd. Dat met beide elementen - context en opzet - wel rekening moet worden gehouden, blijkt uit de implicaties waartoe de bovenstaande interpretatie van het hof - beschouwd in isolatie - zou leiden. Dan zouden immers alle partijen of volksvertegenwoordigers die ooit effectief (op nationaliteit) discriminerende - want als zodanig door het Arbitragehof bevonden - wetten hebben voorgesteld of goedgekeurd, zich schuldig hebben gemaakt aan inbreuk op de Antiracismewet²⁷!

14. Uit de passages die volgen op de algemene definitie blijkt echter duidelijk dat 'inhoud' ook voor het hof niet het enige criterium is. 'Aanzetten tot' vereist aldus het hof wel degelijk ook een uitdrukkelijke toetsing aan het moreel element in hoofde van de dader van de gewraakte uitspraak. Omtrent het juiste opzetvereiste van artikel 1, heerst tot op heden noch in de rechtsleer noch in de rechtspraak overeenstemming. In de rechtsleer stelt een eerste visie dat een 'algemeen opzet' (*dolus*) in dit geval volstaat ter vervulling van het moreel element²⁸. Volgens een tweede - in numeriek opzicht dominante - mening veronderstelt het aanzetten tot discriminatie, haat of geweld echter een 'bijzonder opzet' (*dolus specialis*)²⁹. Daarenboven is veel rechtsleer terzake begripsmatig ambigu³⁰. Deze discussie en verwarring in de rechtsleer komt ook terug in de rechtspraak en wordt soms gezien als een oorzaak voor uiteenlopende jurisprudentie³¹. Nu eens wordt gesteld dat een bijzonder opzet vereist is³², dan weer een algemeen opzet³³, in de veel overige rechtspraak komt het opzetvereiste niet (uitdrukkelijk) ter sprake.

25 E. BOUTMANS, o.c., 1989, 15; B. DEJEMPEPE, *l.c.*, 320; W. VAN LAETHEM, *Vademecum racismewet*. Een beknopte bespreking van de wet van 30 juli 1981 tot bestraffing van bepaalde door racisme en xenofobie ingegeven daden, Brussel, Ministerie van binnenlandse zaken, 1996, 8.

26 Om dit te illustreren wordt in de literatuur soms verwezen naar de rede die Marcus Antonius uitsprak op de begrafenis van Julius Caesar in het gelijknamige stuk van Shakespeare (Act III, scène ii). Hoewel de woorden van Antonius letterlijk geen aanzet tot haat en geweld inhielden, hadden zij het wel als doel en gevolg.

27 Volgens M.E. STORME is dit ook het gevolg van het arrest. In het licht van de overige vereisten is dit vermeende gevolg echter niet meer dan een foutieve karikatuur van hetgeen het hof eigenlijk zegt.

28 Het Centrum gaat er bijvoorbeeld (in zijn recente publicaties!) vanuit dat slechts een algemeen opzet vereist is, zie: CGKR, *Aanpak discriminatie: regelgeving en rechtspraktijk*, 38; CGKR, *Van integratie naar diversiteit, 20 jaar Centrum voor Gelijkheid van Kansen en voor Racismebestrijding*,

55. De redenering is hierbij dat aangezien de wet niet expliciet voorziet in een vereiste van 'bijzonder opzet', er dus slechts sprake is van algemeen opzet. Die redenering lijkt echter wat kort door de bocht te gaan. Een 'bijzonder opzet' wordt weliswaar *bijna altijd* uitdrukkelijk voorzien door de wet, maar dit is niet noodzakelijk het geval. In bepaalde gevallen kan namelijk een vereiste bijzondere ingesteldheid ook blijken uit de aard van het misdrijf zelf. Te denken valt hierbij aan de *animus iniuriandi* bij smaad (L. DUPONT, *Beginselen van strafrecht*, Leuven, Acco, 2001, deel I, 118).

29 W. VAN LAETHEM, o.c., 36; B. DEJEMPEPE, *l.c.*, 323; W. VAN LAETHEM, Ik ben geen racist maar... De toepassingsmogelijkheden van de racismewet, *l.c.*, 7; M. VAN NOOTEN, Niet elke racistische belediging valt onder racismewet, *Juristenkrant* 2002, nr. 52, 13. Ook oudere publicaties van het CGKR zitten op deze lijn, zie: CGKR, *De wet van 30 juli 1981 tot bestraffing van bepaalde door racisme of xenofobie ingegeven daden: rechtspraak antiracisme*, 9. Ten slotte suggereert ook BOUTMANS dit vereiste, door te stellen dat «de kwade bedoeling van de auteur moet worden

bewezen» (E. BOUTMANS, *De toepassingsmogelijkheden van de herziene racismewet, l.c.*, 66).

30 Vergelijk bijv. intern: B. DEJEMPEPE, *l.c.*, 321 en 323.

31 CGKR, *Van integratie naar diversiteit, 20 jaar Centrum voor Gelijkheid van Kansen en voor Racismebestrijding*, 55.

32 Corr. Mechelen 20 september 2002, www.antiracisme.be (rechtspraakoverzicht); Corr. Neufchâteau 11 december 1995, *R.R.D.* 1996, 116; Corr. Luik 22 juni 1993, *T. Vreemd.* 1993, afl. 3/4, 195, *J. Proc.* 1993, afl. 234, 29; Corr. Turnhout 5 januari 1999 en CGKR, *De wet van 30 juli 1981 tot bestraffing van bepaalde door racisme of xenofobie ingegeven daden: rechtspraak antiracisme*, 330.

33 Doorgaans lijkt men er bij deze aanname eerder stilzwijgend vanuit te gaan. Vonnissen en arresten waar expliciet wordt gesteld dat er sprake is van slechts een algemeen opzet zijn eerder schaars. Zie bijv. Corr. Luik 28 december 2001, www.antiracisme.be (rechtspraakoverzicht).

15. In dit opzicht is de overweging terzake in het voorliggend arrest zeer relevant³⁴. De redenering die het hof van beroep hierbij volgt is bijzonder subtiel. Het stelt dat de wet weliswaar geen bijzonder opzet vereist en dat het vaststellen van het opzet in het merendeel van de gevallen ook geen probleem zal opleveren. Dit betekent aldus het hof echter niet dat men daarmee mag voorbijgaan «aan het feit dat de strafrechter [...] aan de hand van de concrete elementen van de zaak marginaal zal dienen te toetsen of het ‘aanzetten tot discriminatie’ nog wel kan worden aangezien als een ‘door racisme en xenofobie ingegeven daad’, waarvan de wet de bestraffing beoogt en waarvan de rechtsonderhorige, in het kader van het vereist algemeen opzet, derhalve kan weten dat het een strafrechtelijk beteugelbare daad is». Immers, zo vervolgt het hof, «enkel deze bijzondere aard van het misdrijf wettigt [...] de door de wet ingestelde beperking van de vrijheid van meningsuiting».

De raadsheren lijken het volgende te zeggen: hoewel een bijzonder opzet niet vereist is, moet de toetsing (soms) verder gaan dan de simpele vaststelling van een algemeen opzet. Het hof lijkt dus een tussenpositie in te nemen: enerzijds is bijzonder opzet niet vereist, maar anderzijds moet de rechter wel toetsen of de aanzet in kwestie een door racisme en xenofobie ingegeven daad is. De rechter moet aan de hand van concrete elementen van een zaak *marginaal* toetsen aan een ‘racistische intentie’. Deze ‘intentie’, het feit dat het aanzetten tot discriminatie kan worden gezien als ‘ingegeven door racisme of xenofobie’ moet niet zozeer bewezen worden, maar de *afwezigheid* ervan moet, in voorkomend geval, wel de strafrechtelijke schuld uitsluiten. Want, zo bepaalt het arrest, «enkel de bijzondere [door racisme ingegeven] aard van het misdrijf» kan de door de wet ingestelde beperking van de vrijheid van meningsuiting rechtvaardigen. Deze overweging is van groot belang, aangezien het de eerste keer is dat een hoger rechtscollege in de discussie omtrent de vereiste graad van opzet zo uitdrukkelijk en goed beargumenteerd positie kiest.

Tegen de geboden interpretatie zou men kunnen inbrengen dat het hof zijn redenering heeft willen beperken tot de gevallen waarin wordt aangezet «tot bepaalde specifieke voorstellen tot differentiatie». Daartegen kan het volgende worden ingebracht: ten eerste spreekt het hof van «deze bijzondere aard van het misdrijf», waaruit kan worden afgeleid dat de rechter bij *elke* vorm van ‘het misdrijf’ van ‘aanzet tot discriminatie, haat of geweld’ marginaal zal moeten toetsen of deze is ingegeven door racisme en xenofobie. Ten tweede, stelt het hof dat moet worden getoetst of de betreffende feiten ‘nog wel’ kunnen worden gezien als een door racisme en x-

Niet elke racistische belediging valt onder de Antiracismewet. De uitdrukking van opinies die een racistische inslag hebben en getuigen van een misprijzen voor vreemdelingen is op zichzelf niet strafbaar.

nofobie ingegeven daad, dat erop wijst dat dit uiteraard *a fortiori* moet gelden voor de overige onder de bepaling vallende feiten. In het verlengde hiervan is het ten slotte moeilijk anders denkbaar dan dat de toetsing plaats zou moeten hebben in alle gevallen: het onderscheid tussen meer of minder evidente gevallen kan immers slechts in het licht van dat criterium worden gemaakt. In de duidelijkere gevallen zal echter de marginale toetsing nauwelijks nodig zijn, gezien immers de evident racistische aard van de feiten.

16. Naast dit morele element moet er ter vaststelling van ‘aanzetten tot’ nog aandacht worden geschonken aan de *context* van de geuite woorden, gebaren of handelingen (en, daarmee samenhangend, de potentiële impact ervan). Hoewel het hof hierop in zijn algemene beschouwingen niet uitdrukkelijk ingaat, duiden eerdere toepassingen van de Antiracismewet onmiskenbaar op het belang van dit gegeven³⁵. Ook kan in dit verband worden verwezen naar de rechtspraak van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens over het begrip ‘incitement’³⁶. Hieruit blijkt dat het Hof de vraag of er sprake is van ‘aanzet’ niet alleen beantwoordt aan de hand van de inhoud of de aard van de gebruikte woorden, maar ook op basis van de omstandigheden waarin zij werden geuit (bijvoorbeeld de plaats, het publiek en de autoriteit van de spreker) en het medium waarmee dat gebeurde (bijvoorbeeld een dagblad, een roman en het internet)³⁷.

17. Om strafbaar te zijn moet een uiting dus al met al, gezien zijn inhoud en context, aanzetten tot bepaalde feiten of reacties, en moet de rechter marginaal toetsen of de uiting is ingegeven door racisme en xenofobie³⁸. Eén en ander betekent dat een loutere belediging als zodanig niet strafbaar is op basis van de Antiracismewet. Dit is in de rechtsleer meermaals beklemtoond en blijkt ook uit het feit dat het oorspronkelijke voorstel van wet wel mede zag op de eenvoudige racistische belediging, wat in de loop van de voorbereidingen werd geschrapt ten gunste van de huidige regeling³⁹. Voorzover hierover nog twijfel zou bestaan, zet het Hof dit nog eens goed in

34 Meer bepaald in de passages die handelen over de vermeende schending van het legaliteits- en voorzienbaarheidsbeginsel ter weerlegging van de stelling dat ‘discriminatie’ in de strafbaarstelling ‘aanzet tot discriminatie’ een te vaag begrip is.

35 Voor het feit bijv. dat de Hitlergroet nu eens wel, en dan weer niet gekwalificeerd werd als een ‘aanzet tot’, is soms de context ingeroepen, zie: Corr. Oudenaarde 24 mei 2002, www.antiracisme.be (rechtspraakoverzicht). De rechter spreekt in deze zaak een gemeenteraadslid vrij dat de Hitlergroet gebracht heeft. De argumentatie heeft onder meer betrekking op de context van het feit. Er wordt gesteld dat «er reeds terecht veroordelingen uitgesproken werden op basis van de Hitlergroet», hierbij wordt verwezen naar Corr. Brussel 15 juli 1996 (Rev. dr. étr. 1996, 415 en T. Vreemd. 1996, 168) maar dat het in het laatste geval duidelijk was «dat

deze hier gebracht werd in een zeer politieke context van de eedaflegging van een gemeenteraad en dat deze groet gevolgd werden [sic] door bepaalde hatelijke en misprijzende woorden».

36 Zie S. SOTTIAUX, The ‘Clear and Present Danger Test’ in the Case Law of The European Court of Human Right, *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht* 2003, 64, 653-681.

37 Het betreft de rechtspraak inzake het aanzetten tot geweld. Het Hof Mensenrechten gaat daarin telkens na of «in such a context the content of [de tekst] must be seen as capable to inciting further violence (...)». Eén van de vele voorbeelden is de zaak *Karatas v. Turkije*. Hierin overwoog het Hof dat, letterlijk genomen, «the poems might be constructed as inciting readers to hatred, revolt and the use of violence», maar dat, «in deciding

whether they in fact did so, it must nevertheless be borne in mind that the medium used by the applicant was poetry, a form of artistic expression that appeals to only a minority of readers.» (Hof Mensenrechten, *Karatas v. Turkije* van 8 juli 1999, par. 49).

38 Vgl. de checklist van W. VAN LAETHEM die ook (impliciet) aandacht schenkt aan deze elementen: W. VAN LAETHEM, o.c., 36; W. VAN LAETHEM, Ik ben geen racist maar... De toepassingsmogelijkheden van de racismewet, *I.c.*, 8.

39 Art. 5 van het oorspronkelijke voorstel GLINNE, zie *Parl. St. Kamer* 1979, nr. 214/1, 7. Het voorstel bepaalde aanvankelijk ook nog dat die bewuste racistische belediging in tegenstelling tot overige beledigingen geen klachtmisdrijf zou zijn (art. 4).

Het risico om gekwetst te worden door de gedachten of uitspraken van anderen is - cru gesteld - de prijs die in een democratie voor de vrijheid betaald moet worden.

de verf wanneer het ingaat op het begrip 'haat': «Een loutere belediging valt niet onder het begrip 'aanzetten tot haat'. De aanzet dient van aard te zijn derden tot haatgevoelens te bewegen ten aanzien van de geviseerde persoon, groep of gemeenschap of van de leden ervan». De rechter zal, met andere woorden, in elke concrete situatie moeten nagaan of een racistische of discriminatoire uiting, rekening houdend met de gebruikte woorden, de context en het opzet van de spreker, kan worden uitgelegd als een aansporing van derden tot een bepaalde actie of houding.

18. Niet elke racistische belediging valt dus onder de Antiracismewet⁴⁰. De uitdrukking van opinies die een racistische inslag hebben en getuigen van een misprijzen voor vreemdelingen is op zichzelf niet strafbaar⁴¹. Deze beperking van de Antiracismewet is een belangrijke waarborg voor de expressievrijheid. Het al dan niet krenkend karakter van een uitspraak, teken of tekst hangt immers in sterke mate af van de inborst van het individu of de groep waartoe zij zijn gericht. Een afbakening van de vrijheid van meningsuiting enkel aan de hand van subjectieve gevoelens zou een gevaarlijke evolutie zijn en dat recht op termijn totaal ondermijnen. Het risico om gekwetst te worden door de gedachten of uitspraken van anderen is - cru gesteld - de prijs die in een democratie voor de vrijheid betaald moet worden.

19. Er is tot slot nog een bijkomende reden waarom specifiek een 'pleidooi voor een discriminerende wetswijziging' niet mag worden gelijkgesteld met een aanzet tot discriminatie in de zin van artikel 1. Dergelijke ruime interpretatie van de Antiracismewet zou immers tot resultaten leiden die op gespannen voet staan met de rechtspraak van het Arbitragehof inzake de vrijheid van meningsuiting. In het arrest nr. 2001/10 inzake de wet van 14 februari 1999 op de partijfinanciering heeft het Hof duidelijke grenzen gesteld aan de mogelijkheid om 'antidemocratische' meningsuitingen te bestrijden. Artikel 15ter van deze wet bepaalt dat een politieke partij die 'vijandig staat' tegenover de rechten en de vrijheden die worden gewaarborgd door het EVRM, haar overheidsdotatie kan verliezen. Het Arbitragehof achtte deze bepaling in overeenstemming met de Grondwet, op voorwaarde echter dat zij restrictief wordt geïnterpreteerd en niet van toepassing is op een partij die alleen «zou hebben voorgesteld dat één of andere regel in het E.V.R.M. of in één van de protocollen daarbij een nieuwe interpretatie krijgt of

wordt herzien, of die kritiek zou hebben geuit op de filosofische of ideologische vooronderstellingen van die internationale instrumenten»⁴². Het Hof besloot dat de term 'vijandig' daarom enkel kan worden begrepen als «aanzetting tot schending van een vigerende rechtsnorm», zoals «het aanzetten tot het plegen van geweld en het verzet tegen de genoemde regels»⁴³. Wanneer deze rechtspraak *mutatis mutandis*⁴⁴ op de Antiracismewet wordt toegepast, bevestigt dit opnieuw dat het simpelweg doen van voorstellen of het houden van een pleidooi niet zonder meer met het aanzetten tot bepaalde daden kan worden gelijkgesteld.

2° Discriminatie, segregatie, haat of geweld

20. Aangaande de aard van de gedragingen waartoe niet mag worden aangezet, wordt het volgende gesteld. Ten eerste, wat discriminatie betreft, vertrekt het hof van de in artikel 1, lid 1 Antiracismewet geboden definitie: «Onder 'discriminatie' in de zin van deze wet wordt verstaan elke vorm van onderscheid, uitsluiting beperking of voorkeur, die tot doel heeft of ten gevolge heeft of kan hebben dat de erkenning, het genot of de uitoefening op voet van gelijkheid van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden op politiek, economisch, sociaal of cultureel terrein of op andere terreinen van het maatschappelijk leven, wordt teniet gedaan, aangeast of beperkt.»

Deze ruime strafbaarstelling tast aldus het hof het legaliteits- en voorzienbaarheidsbeginsel niet aan, omdat het zeker niet iedere (aanzet tot) differentiatie verbiedt. Ten eerste moet het gaan om een (aanzet tot) differentiatie op grond van beperkte criteria. Verder moet met 'ieder onderscheid, uitsluiting, beperking of voorkeur' slechts worden verstaan een dergelijk onderscheid, uitsluiting, etc. «die de legitimiteits- en proportionaliteitstoets niet kan doorstaan», «een differentiatie die, zoals door het Europees Hof voor de Rechten van de Mens gesteld, 'gesteund is op een objectieve en redelijke rechtvaardiging, die te beoordelen is in verband met het doel en de gevolgen van de betreffende maatregel en rekening houdend met de in een democratische samenleving algemeen heersende principes' is goorloofd». Met andere woorden, de Antiracismewet heeft - in tegenstelling tot wat op basis van de tekst van de wet wellicht het geval kan lijken - een 'open systeem' van toetsing.

21. Ook hier lijkt echter weer grote terughoudendheid geboden. Enkel bij zeer restrictieve interpretatie van hetgeen een discriminatie uitmaakt, kan namelijk in redelijkheid het legaliteitsbeginsel als ongeschonden worden beschouwd. Het door het hof aangevoerde argument «dat niet elk onderscheid verboden» is, *onderstreept* namelijk eerder de problemen met het legaliteitsbeginsel die de definitie oplevert, dan dat het deze weerlegt. Het probleem is immers juist de - voor de gewone burger - erg moeilijk voorzienbare uitkomst van de afweging die noodzakelijk is bij de vaststelling of een onder-

40 M. VAN NOOTEN, *l.c.*, 13. Vgl. CGKR, De wet van 30 juli 1981 tot bestraffing van bepaalde door racisme of xenofobie ingegeven daden: rechtspraak antiracisme, 9-10; CGKR, Aanpak discriminatie: regelgeving en rechtspraak, 37; M. VAN DE PUTTE, *l.c.*, 192; X, Anti-racismewetgeving, *l.c.*, 144.

41 D. VOORHOOF, Racismebestrijding en vrijheid van meningsuiting in België: wetgeving en jurisprudentie, in G.A.I. SCHUIJT en D. VOORHOOF (eds.), *Vrijheid van meningsuiting, racisme en revisionisme*, Gent, Academia Press, 1995, 167. Vgl.

ook: *Parl. St.* Kamer 1979, nr. 214/9, 22-24; CGKR, De wet van 30 juli 1981 tot bestraffing van bepaalde door racisme of xenofobie ingegeven daden: rechtspraak antiracisme, 11; J. VELAERS, De beperkingen van de vrijheid van meningsuiting, 495-496; B. DEJEMEPPE, *l.c.*, 323.

42 Arbitragehof nr. 2001/10, 7 februari 2001, B.4.7.2.

43 *Ibid.*

44 Hoewel de Antiracismewet en de wet op de partijfinanciering uiteraard een andere draagwijdte hebben, kan voor een *mutatis-*

*mutandis*toepassing steun worden gevonden in het advies van de afdeling wetgeving van de Raad van State bij het ontwerp van de recente Antidiscriminatiewet. De Raad was van oordeel dat hoger geciteerde passage uit het arrest van het Arbitragehof nr. 2001/20 *mutatis mutandis* geldt voor de interpretatie van het begrip 'discriminerende uittalingen' in de Antidiscriminatiewet. Cf. *Parl. St.* Kamer 2001-02, nr. 1578/2, 6.

scheid al dan niet een (verboden) discriminatie uitmaakt.

22. In dit verband kan worden verwezen naar de kritiek van de Raad van State op het voorstel van algemene antidiscriminatiewet⁴⁵. De Raad stelde dat, ter vaststelling van hetgeen een discriminatie uitmaakt, aan de burger geenszins dezelfde eisen kunnen of mogen worden gesteld als dewelke voor de overheid gelden: «De overheid kan zich [...] bovendien op grond van de rechtspraak van het Arbitragehof, een vrij nauwkeurig beeld vormen van de criteria die bij artikel 2 van het onderzochte voorstel aan de particulieren worden opgelegd. Particulieren hebben echter niet zo'n precies beeld van de criteria. Zulks geldt inzonderheid voor het begrip 'doel dat wordt nagestreefd met de maatregel die of het gedrag dat als discriminerend wordt beschouwd [...]'. Doordat het voorstel burgerrechtelijke en strafbepalingen bevat die rechtstreeks op de particulieren van toepassing zouden zijn, kan de onnauwkeurigheid van het voorstel niet worden aanvaard. De burgers moeten precies weten welk gedrag zij niet mogen vertonen. Zulks geldt in het bijzonder in strafzaken. Krachtens het beginsel van de wettelijkheid van de strafbaarstellingen en van de straffen, dat voortvloeit uit artikel 7 van het E.V.R.M. en uit de artikelen 12, tweede lid, en 14 van de Grondwet, heeft de wetgevende macht de grondwettelijke plicht om in voldoende duidelijke, nauwkeurige en rechtszekerheid biedende bewoordingen te bepalen welke feiten strafbaar worden gesteld, zodat aan de rechter geen al te grote beoordelingsbevoegdheid wordt gelaten.»⁴⁶ Dit geldt *a fortiori* waar de definitie van discriminatie in de Antiracismewet ook slaat op (het equivalent van) 'indirecte discriminatie'⁴⁷, te weten op onderscheid dat beperkingen, etc. «ten gevolge heeft of kan hebben»⁴⁸. Opnieuw was dit ook het geval in de antidiscriminatiewet. Hiervoor had de Raad destijds in zijn adviezen al helemaal geen goed woord over: het achtte op dit punt het legaliteitsbeginsel *a fortiori* geschonden⁴⁹.

23. Hoewel deze kritiek de meerderheid niet overtuigd heeft, werd zij wel gedeeld door de oppositie⁵⁰ en zelfs door de minister van justitie⁵¹. Minister van justitie M. Verwilghen stelde uitdrukkelijk: «Voor het bepalen van de inhoud van strafbaarstellingen moet het legaliteitsbeginsel worden gerespecteerd. Een van de belangrijke elementen hiervan is de voorzienbaarheid van de gedragingen die worden geïncrimineerd: het moet voor de rechtsonderhorige *a priori* voldoende duidelijk vaststaan waarin het ongeoorloofde gedrag precies bestaat. (...) De vereisten van legitiem doel en de proportionaliteitstest voldoen evenwel niet aan de eis van voorzienbaarheid die aan een strafbaarstelling moet worden gegeven: zij gaan immers uit van een inschatting door de betrokken persoon, die achteraf voorwerp zal uitmaken van een evaluatie. Bovendien kan de vraag worden gesteld naar de strafwaardigheid van een gedrag. Teneinde niet te overcriminaliseren, is het een goed uitgangspunt om enkel die gedragingen te bestraffen die een inbreuk vormen op belangrijke maatschappelijke waarden waarover een consensus bestaat. Het is derhalve moeilijk verdedigbaar om de burgers een principieel verbod van onderscheid op te leggen waarvan de concrete inhoud niet op voorhand vaststaat».

Ook is deze kritiek nadien in de rechtsleer quasi-unaniem bijgetreden⁵². In dat opzicht lijkt dan ook - zoals gesteld - minstens terughoudendheid op zijn plaats. Voor de toepassing van de onderhavige bepaling betekent dit dat enkel in *onbetwistbare* gevallen een maatregel of behandeling waartoe wordt 'aangezet'⁵³ gezien zal kunnen worden als een 'discriminatie', zonder dat dit een schending van het legaliteitsbeginsel oplevert.

24. Voor de betekenis van de term 'segregatie' heeft het hof - bij stilzwijgen van de wet - naar het woordenboek (Van Dale) gegrepen. Daarmee komt het uit op: «afscheiding van bevolkingsgroepen in een land met gemengde bevolking». 'Haat en geweld', ten slotte, acht het hof vormen van 'verboden discrimi-

45 Wet van 25 februari 2003 ter bestrijding van discriminatie en tot wijziging van de wet van 15 februari 1993 tot oprichting van een Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding, B.S. 17 maart 2003 (Err. 13 mei 2003). Zie o.m.: X, *Vrijheid en gelijkheid*. De horizontale werking van het gelijkheidsbeginsel en de nieuwe antidiscriminatiewet, Antwerpen, Maklu, 2003, 852p.; P. BORGHS, *De antidiscriminatiewet*. Handleiding bij de wet ter bestrijding van discriminatie, Antwerpen, Garant, 90p.; D. CUYPERS (ed.), *Gelijkheid in het arbeidsrecht: gelijkheid zonder grenzen?*, Antwerpen, Intersentia, 2003, 363p.; M. DE VOS en E. BREMS, *Wet bestrijding discriminatie in de praktijk*, Antwerpen, Intersentia, 2004, 347p.; C. BAYART, *De Discriminatiewet, Oriëntatie*, 2003, 2, 47-62; J. VRIELINK, S. SOTTIAUX en D. DE PRINS, *De anti-discriminatiewet, een artikelsgewijze analyse* (deel 1 en 2), *NjW* 2003, 258-275 en 294-306; I. VERHELST en I. DE WILDE, *De gevolgen van de anti-discriminatiewet voor het arbeidsrecht*, *NjW* 2003, 438-450.

46 *Parl. St.* Senaat 1999-00, nr. 2-12/4, 4. Zie voor de algemene 'legisprudentie' van de Raad over het legaliteitsbeginsel: J. VELAERS, *De Grondwet en de Raad van State, afdeling wetgeving*, 90-96.

47 Indirecte discriminatie behelst in het algemeen dat er geen onderscheid wordt gemaakt aan de hand van een verboden criterium of grond, maar dat een gehanteerde (ogenschijnlijk neutrale) maatstaf wel in de feiten dit effect heeft. De definitie van discriminatie in de Antiracismewet ziet duidelijk

mede op deze vorm. Zie M. VAN DE PUTTE die ook stelt dat 'indirecte discriminatie' in de definitie van artikel 1 valt te lezen, meer bepaald in het 'ten gevolge (kunnen) hebben' (M. VAN DE PUTTE, *l.c.*, 191).

48 Het hof acht de bewuste toevoeging (meer bepaald de woorden 'of kan hebben') in overeenstemming met de klassieke leer van het eventueel opzet (*dolus eventualis*). Het punt is echter dat bij toepassing van de bepalingen van de Antiracismewet, een 'eventueel opzet' niet kan volstaan.

49 *Parl. St.* Kamer 2001-02, nr. 1578/2, 5-6.

50 Zo stelden senatoren H. Vandenberghen en M. De Schamphelaere dat het «onaanvaardbaar [is] om de burgers een principieel verbod van onderscheid op te leggen waarvan de concrete inhoud niet op voorhand vaststaat; de vereisten van legitiem doel en proportionaliteitstest voldoen niet aan de eis van voorzienbaarheid die aan een strafbaarstelling moet worden gegeven: zij gaan immers uit van een inschatting door de betrokken persoon, die achteraf het voorwerp zal uitmaken van een evaluatie» (*Parl. St.* Senaat 1999-00, nr. 2-12/10, 11. Zie ook *Parl. Hand.* Senaat 2000-01, 20 december 2001, 2-168, 42; *Parl. St.* Kamer 2001-02, nr. 1578/8, 58).

51 *Parl. St.* Senaat 2001-02, nr. 2-12/15, 7 en 8. Zie uitgebreid: J. VELAERS, *De horizontale werking van het discriminatieverbod in de discriminatiewet, enkele constitutionele beschouwingen*, in X, *Vrijheid en gelijkheid*. De horizontale werking van het

gelijkheidsbeginsel en de nieuwe antidiscriminatiewet, Antwerpen, Maklu, 2003, 322-325.

52 Zie o.m.: J. VELAERS, *De horizontale werking van het discriminatieverbod in de discriminatiewet, enkele constitutionele beschouwingen*, *l.c.*, 322-325; J. VRIELINK, *De Belgische antidiscriminatiewet. Een kritische bespreking*, in X, *Vrijheid en gelijkheid*. *De horizontale werking van het gelijkheidsbeginsel en de nieuwe antidiscriminatiewet*, Antwerpen, Maklu, 2003, 226-228; P. POPELIER, *Laten we allemaal vriendjes zijn, over de antidiscriminatiewet en wetgevingsmethoden*, in X, *Vrijheid en gelijkheid*. *De horizontale werking van het gelijkheidsbeginsel en de nieuwe antidiscriminatiewet*, Antwerpen, Maklu, 2003, 267-269; J. VRIELINK, S. SOTTIAUX en D. DE PRINS, *De anti-discriminatiewet, een artikelsgewijze analyse* (deel 2), *NjW* 2003, 296-297; D. VOORHOOF, *De antidiscriminatiewet als beperking op de expressievrijheid: ultieme realisatie van gelijkheidsbeginsel of veelkoppig monster?*, in M. DE VOS en E. BREMS (eds.), *Wet Bestrijding Discriminatie in de praktijk*, Antwerpen, Intersentia, 2004, 185-188; T. VANDER BEKEN, *Voor de sport. De strafrechtelijke aanpak van discriminatie vanaf 2003*, in M. DE VOS en E. BREMS (eds.), *Wet Bestrijding Discriminatie in de praktijk*, Antwerpen, Intersentia, 2004, 271.

53 Daarbij - ter duiding van deze term - rekening houdend met het vereiste opzet en de context.

minatie' bij uitstek, «nu zij van aard zijn de meest fundamentele rechten en vrijheden aan te tasten (te weten het recht op leven en op persoonlijke integriteit en het recht niet te worden onderworpen aan vernederende handelingen, die de getroffen in zijn ogen of in de ogen van derden krenken of zijn menselijke waardigheid ernstig aantasten, onverminderd het door de grondwet gewaarborgd recht op een menswaardig bestaan)».

Het behoeft wellicht geen verder betoog dat ook ten aanzien van het als vervuld beschouwen van deze laatste drie termen de reeds uitvoerig beargumenteerde terughoudendheid betracht moet worden⁵⁴. Opnieuw zouden zich anders bizarre gevolgen kunnen aandienen: zo zou wellicht de N-VA zich al met een oproep tot secessie schuldig maken aan 'aanzetten tot segregatie'...

3° Discriminatiegronden

25. De aanzet tot de aangegeven gedragingen of houdingen moet - zo stelt het hof terecht - gebaseerd zijn op specifieke criteria, «te weten 'het zogenaamd ras'⁵⁵, de huidskleur, de afkomst of de nationale of etnische afstamming'». Op de meeste van deze gronden gaat het hof niet nader in, met uitzondering van de term 'nationale afstamming'. Dit is logisch in het licht van de door de beklagden gevoerde verdediging. Zij claimden namelijk dat het Vlaams Blok enkel onderscheid maakt op grond van nationaliteit en dat dit onder meer gerechtvaardigd is, omdat de wet niet zou voorzien in de bewuste grond⁵⁶.

26. Terecht wijst het hof op dit punt de redenering van de beklagden af. Enerzijds doet het dit door aan te tonen dat de grond 'nationaliteit' wel degelijk onder het toepassingsgebied van de Antiracismewet valt. De rechters verwijzen hierbij naar de wetgever die bij de recente vervanging van de term 'nationaliteit' door het begrip 'nationale afstamming' expliciet stelden dat dit «geenszins een afzwakking [betekende] van de bestaande wet» en dat nieuwe begrip «ook de nationaliteit omvat»⁵⁷. Anderzijds stelt het dat het criterium nationaliteit in de praktijk ook een dekmantel kan zijn voor een onderscheid op andere gronden, zoals zogenaamd ras of etnische afkomst - hetgeen het hof ten aanzien van de propaganda van het Vlaams Blok ook beargumenteert. (cf. randnummer 38)

b. Kennelijk en herhaaldelijk

27. Met de toevoeging van de termen 'kennelijk en

herhaaldelijk' aan de strafbaarstelling in artikel 3, heeft de wetgever aldus de rechters «willen uitsluiten dat 'personen te goeder trouw misleid worden of de houding van de groep of vereniging niet kennen of dat zij ertoe blijven behoren, niettegenstaande de houding van de groep of vereniging', zodat de wil om tot de groep of vereniging te behoren niet langer in twijfel kan worden getrokken».

Ook in de rechtsleer wordt de toevoeging van deze woorden doorgaans zeer betekenisvol geacht en gezien als een correctief voor de vaagheid van andere termen in artikel 3⁵⁸. Het hof stelt iets vergelijkbaars. Het acht dat door het vereiste «zeker is voldaan aan het voorzienbaarheidsbeginsel. De groep of vereniging dient immers duidelijk en voor eenieder herkenbaar te zijn als een groep of vereniging, die discriminatie bedrijft of verkondigt».

2. Concrete toepassing van criteria op (activiteiten en uitingen van) het Vlaams Blok

28. Hoe heeft het hof van beroep te Gent deze principes toegepast op de propaganda, standpunten en teksten van de politieke partij het Vlaams Blok? Uit het arrest blijkt dat het hof het door de dagende partijen aangevoerde bewijsmateriaal in twee groepen heeft onderverdeeld. Uit een eerste geheel van teksten blijkt, aldus het hof, dat het Vlaams Blok kennelijk en herhaaldelijk heeft aangezet tot haat (a). Een tweede deel teksten zou aantonen dat die partij ook kennelijk en herhaaldelijk heeft aangezet tot discriminatie (b). Ten slotte zou - aangaande de gehanteerde discriminatiegronden - aldus het hof uit het geheel van de propaganda van het Vlaams Blok blijken dat nationaliteit niet het (enige) criterium is dat de partij hanteert (c).

a. Kennelijk en herhaaldelijk aanzetten tot haat

29. Het hof is van oordeel dat het Vlaams Blok kennelijk en herhaaldelijk heeft aangezet tot haat. Hoe komt het tot dit besluit? Hierbij zijn (minstens) twee lezingen mogelijk. Een vluchtige lezing van het arrest in het licht van de tekst van de Antiracismewet zou om te beginnen tot de interpretatie kunnen leiden dat alle gegeven voorbeelden van uitingen op zich 'kennelijk aanzetten tot haat', dat zij dit samengenomen ook 'herhaaldelijk' doen en dat uit het geheel van de uitingen ook het opzet hiertoe zou blijken.

In het licht van de voorbeschouwingen die het hof geeft bij de «ten exemplatieve titel» aangehaalde teksten blijkt deze interpretatie echter onjuist (om nog maar te zwijgen van de manifeste schending

54 D. Voorhoof lijkt te suggereren dat ten aanzien van de termen 'haat' en 'geweld' als opgenomen in de analoge strafbepalingen van de antidiscriminatiewet zelfs een grotere terughoudendheid is aangewezen, gezien het feit dat er voor wat betreft de vervulling ervan (uiteraard) geen beroep mogelijk is op zoiets als een objectieve en redelijke rechtvaardiging (D. VOORHOOF, De antidiscriminatiewet als beperking op de expressievrijheid: ultieme realisatie van gelijkheidsbeginsel of veelkoppig monster?, *I.c.*, 185).

55 Het doel van het - sinds de jongste wijziging van de Antiracismewet - toegevoegde adjectief 'zogenaamd', is «om erop te duiden dat het onderscheid enkel bestaat in de geest van de racist en dus niet met een werkelijkheid overeenstemt» (*Parl. St. Senaat* 2000-01, nr. 2 - 12/6, 1). De wetgever stelde dat «het gebruik van het woord ras de indruk kan geven dat de wetgever

het bestaan van verschillende rassen bevestigt, terwijl dit concept wetenschappelijk onbestaande is» (*Parl. St. Senaat* 2001-02, nr. 2 - 12/15, 64. Vgl. *Parl. St. Kamer* 2000-01, nr. 1407/1, 3, 8, 10-11; *Parl. St. Kamer* 2000-01, nr. 1407/5, 6; *Parl. St. Senaat* 2002-03, nr. 1258/3, 2). De wijziging werd kritisch onthaald. Commentatoren wezen onder meer op het feit dat men met de formulering afweek van hetgeen gebruikelijk is in het internationale recht, dat de wetgever zich met de huidige formulering op dwingende wijze mengt in een wetenschappelijk debat (*Parl. St. Kamer* 2001-02, nr. 50 - 1578/8, 6) en dat de term de aandacht dreigt af te leiden van de essentie van wat racisme problematisch maakt: namelijk niet zozeer dat dit het niet gebaseerd zou zijn op een biologisch-wetenschappelijke realiteit, maar dat het neerkomt op een miskenning van de waardigheid van een persoon (J. VRIELINK, De nieuwe Belgische antidiscriminatiewet, een kritische bespreking, *I.c.*,

200-201; J. VRIELINK, S. SOTTIAUX en D. DE PRINS, De anti-discriminatiewet, een artikelsgewijze analyse (deel 1), *Njw* 2003, nr. 23, 261-262).

56 Conclusies gedaagden, 49 e.v. Als zodanig weergegeven in Conclusie dagende partijen, 88.

57 *Parl. St. Kamer* 2000-01, nr. 50 - 1407/1, 10. De terminologische geschiedenis van de betreffende grond in de Antiracismewet is als volgt. In de aanvankelijke wet van 1981 was sprake van 'nationale afstamming'. In 1994 werd deze term - in beginsel (zij het niet consistent) - vervangen door 'nationaliteit' (Wet van 12 april 1994 tot wijziging van de wet van 30 juli 1981 tot bestraffing van bepaalde door racisme of xenofobie ingegeven daden. *B.S.* 14 mei 1994). In 2003 werd de term in beginsel 'her-vervangen' door 'nationale afstamming' (opnieuw, niet geheel consistent: het huidige art. 2bis ziet nog op 'nationaliteit').

58 E. BOUTMANS, *o.c.*, 23.

die dit zou uitmaken van grondwettelijke en internationaalrechtelijke waarborgen inzake de vrije meningsuiting). Terecht stelt ook Voorhoof dat de rechters zeker «niet [hebben] willen zeggen dat alle aangehaalde uitspraken van het Vlaams Blok strafbaar zijn»⁵⁹. Dit wordt verder ondersteund door het feit dat er in de becommentariëring van de individuele stavingstukken nergens uitdrukkelijk wordt gesteld dat deze op zichzelf genomen (kennelijk) 'aanzetten tot haat'.

30. De redenering van het hof is dus subtieler, zij het daarmee wel enigszins onorthodox in het licht van de gangbare interpretatie van de Antiracismewet. In de eerste plaats besteedt het hof aandacht aan de inhoud van de door de partij gevoerde propaganda. Hieruit blijkt volgens de raadsheren dat het Vlaams Blok, «het zogenaamd 'zondebokmechanisme' hanteert»⁶⁰ en «een hatelijk beeld van de 'vreemdelingen'» ophangt. Het hof schrijft: «Het beeld dat aldus van de 'vreemdelingen' wordt opgehangen is dat van de vreemdelingen als misdadigers verantwoordelijk voor het gevoel van onveiligheid bij de eigen bevolking ingevolge allerhande criminaliteit, van de vreemdelingen als broodrovers verantwoordelijk voor de werkloosheid bij de eigen bevolking, van de vreemdelingen als profiteurs van de sociale voorzieningen op kosten van de hardwerkende eigen bevolking, van de vreemdelingen als bevoordeeld door de multiculturele maatschappij, gepromoot door de klassieke partijen, ten nadele van de eigen bevolking, die door zelfde klassieke partijen in de kou wordt gelaten, en van de vreemdelingen als ingevolge hun cultuur, godsdienst en gewoontes onintegreerbare fanatiekelingen, die een bedreiging vormen voor de eigenheid en de cultuur van het eigen volk.»

Het hof toont zich vervolgens echter duidelijk bewust van het feit dat deze vaststellingen op zich niet volstaan om van een 'aanzetten tot' te kunnen spreken. Dit benadruken de Gentse raadsheren in de aanloop naar de beoordeling van de concrete uitingen uitgebreid. Zo stellen zij uitdrukkelijk dat de Antiracismewet «niet in de weg [staat] dat door een groep of vereniging schokkende, verontrustende of zelfs kwetsende ideeën worden geuit. Zo willen het pluralisme, de verdraagzaamheid en de geest van openheid, zonder dewelke een vrije en democratische samenleving niet bestaat». Voorts luidt het dat artikel 3 van de wet «geenszins de dwingelandij van 'het correct denken' oplegt». Kritiek, «zelfs hevige kritiek» - ook al is die gericht op de allochtone bevolking van het land - is als zodanig niet onmogelijk, zo stelt het hof. Sterker nog, het hof acht dergelijke mogelijkheid tot kritiek «een noodzakelijke en wezenlijke waarborg voor het correct functioneren van de democratische instellingen».

31. Om uiteindelijk toch tot de conclusie van een 'kennelijk en herhaaldelijk aanzetten tot haat' te komen, kijken de raadsheren vooral uitvoerig naar het opzet dat ten grondslag ligt aan de uitingen van het Vlaams Blok. Het hof lijkt hierbij vaak zelfs verder te gaan dan de 'marginale' toetsing die het *in abstracto* had ontwikkeld. Zo stelt het expliciet dat het doel en de *intentie* van het Vlaams Blok bij zijn pro-

Samengevat lijkt het hof van beroep de volgende toepassing te hebben gemaakt van artikel 3 van de Antiracismewet. De 'herhaaldelijk' gedane uitspraken, waaruit (slechts) als geheel een discriminatoire en racistische teneur en opzet blijkt, zetten - mede gezien de brede verspreiding van de uitingen - 'kennelijk' aan tot haat.

paganda en in zijn discours enkel bestond in het aanzetten tot discriminatie en haat. Het systematische en onafgebroken ophangen van het eenzijdige en «hatelijke beeld van de 'vreemdelingen'» door de partij, vindt plaats zonder enig onderscheid met als enig doel het 'aanwakken' en 'op de spits drijven' van gevoelens van vreemdelingenhaat «met als achterliggende bedoeling het behalen van stemmen en, na een desgevallend overweldigend electoraal succes, de op het vlak van de 'vreemdelingenpolitiek' voorgestelde zeer verstrekkende discriminerende voorstellen ook in de praktijk te kunnen omzetten». Ook de 'saus' van sloganisme, hatelijke woordkeuze, sarcasme en ironie waarmee het Vlaams Blok zijn uitlatingen overgiet, duidt er aldus het hof op dat het discours al bij al de bedoeling heeft «de bevolking aan te zetten tot vreemdelingenhaat en deze ook warm te maken voor de voorgestelde discriminerende maatregelen». Hetzelfde geldt voor de «talrijke spotprentjes en foto's», die ertoe strekken «een negatief en bedreigend beeld» van 'de vreemdelingen' te geven: ook zij scherpen «het door racisme en xenofobie ingegeven karakter van de verspreide publicaties [...] nog aan».

32. Met andere woorden, het bewust misleidende beeld van 'de vreemdeling' «wordt er daadwerkelijk ingehamerd bij de bevolking». In de publicaties keert dit beeld vaak «op ieder blad en/of zelfs meerdere malen per blad opnieuw terug [...]», wat geen twijfel laat bestaan over de intentie die het Blok met zijn discours heeft. Het is dan ook slechts deze globale en systematische teneur van het discours die de «ten exemplatieve titel» aangehaalde voorbeelden van teksten moeten illustreren: zij «kaderen allen in de systematisch tegen de 'vreemdelingen' gevoerde haatcampagne en dienen dan ook in dit kader te worden gelezen». In een ander 'kader' hoeven deze teksten dus geen aanzet tot haat te impliceren. Slogans zoals 'de invasie van vreemdelingen', 'de vuilbakgemeenschap', 'eigen volk eerst', 'bezette stad', 'de multiculturele nachtmerrie' en het leggen van verbanden tussen (bepaalde vormen van) criminaliteit en de allochtone gemeenschap of het bestempelen van (elementen van) vreemde culturen als laakbaar, vormen op zich dus geen overtreding van de Antiracismewet.

59 D. VOORHOOF als geciteerd in: K. VIDAL, Dirk Voorhoof, hoogleraar mediarecht, spreekt van een degelijke en evenwichtige uitspraak, *De Morgen*, 23 april 2004, 4. Vgl. D. VOORHOOF, Hof weigert verspreidingsverbod van boeken met racistische inslag, *Juristenkrant* 2004, nr. 89, 13.

60 F. Keuleneer bekritiseert het arrest scherp onder

meer vanwege deze terminologie:

«Zondebokmechanisme is bij mijn weten geen juridisch begrip. Zondebokken zoeken kan dan al moreel verwerpelijk zijn, maar tot nu toe was het niet verboden». Aldus de auteur zou in dezelfde redenering ook de vroegere Volksunie en de huidige N-VA zich schuldig maken aan 'aanzetten

tot', vanwege het feit dat «voor die partijen de Franstaligen in dit land de zondebokken zijn» (F. KEULENEER, Pseudo-rechtspraak, *Tertio*, 28 april 2004). O.i. is dit niet het geval daar de toets van het hof ook expliciet ziet op het (marginaal te toetsen 'bijzonder') opzet van de uitingen alsook (zij het in mindere mate) op 'context'.

Het moge duidelijk zijn dat redenering van het hof tot dusver alvast niet zo ver voert als sommigen menen. Het hof raakt daarenboven nog - in tegenstelling tot hetgeen bepaalde commentatoren stellen⁶¹ - aan contextuele elementen. Hoewel het deze laatste toetsing onderbelicht laat (net zoals het dat deed in de algemene beschouwing), blijkt uit het arrest desalniettemin dat het hof wel degelijk ook de (potentiële) impact van de geviseerde uitingen in zijn beslissing heeft betrokken - zij het in beperkte mate.

33. Het contextuele element dat de raadsheren met name herhaaldelijk aanvoeren, betreft de vaststelling dat de haatcampagne gevoerd werd «naar het groot publiek toe»⁶². Het gaat hier echter nauwelijks verder op in. Dit is een zwak punt in de argumentatie. Nadere uitwerking van dit toetsingselement zou echter *in casu* bijkomende argumenten kunnen bieden vóór het bestaan van een 'aanzet tot haat', terwijl het tegelijkertijd de toekomstige toepassingsrisico's sterk zou verminderen.

Zowel het feit dat de campagnes van het Vlaams Blok immers zeer breed zijn opgezet als de gebruikte media, maken het risico op een effectieve impact van de 'haatcampagne' bijzonder groot. Zeker in achterstandwijken - die zelfs nog in sterkere mate gevisieerd worden door de partij - is het risico op polarisatie van verschillende bevolkingsgroepen daardoor reëel. Hiermee - zo geven velen aan - is het Vlaams Blok er ook effectief in geslaagd om in bepaalde wijken tot open vijandschappen aan te zetten en heeft het «een zeer negatieve polarisatie teweeggebracht»⁶³. Hoewel het vaststellen van oorzakelijke verbanden in deze altijd moeilijk is, had het hof hierbij toch kunnen steunen op een veelheid aan sociologisch onderzoek. Een dergelijke analyse had zonder twijfel de uitkomst van de redenering van het hof ondersteund en versterkt.

34. Hoe dan ook, samengevat lijkt het hof de volgende toepassing te hebben gemaakt van artikel 3 van de Antiracismewet. De 'herhaaldelijk' gedane uitspraken, waaruit (slechts) als geheel een discriminatoire en racistische teneur en opzet blijkt, zetten - mede gezien de brede verspreiding van de uitingen (context) - 'kennelijk' aan tot haat. Hoewel de redenering, met name vanwege de summiere aandacht voor de potentiële impact van de propaganda, voor enige kritiek en nadere uitwerking vatbaar is, lijkt de visie van het hof - (enkel) zo opgevat - over het geheel genomen een verdedigbare toepassing van de Antiracismewet.

b. Kennelijk en herhaaldelijk aanzetten tot discriminatie

35. In een tweede stap stelt het hof vast dat het Vlaams Blok kennelijk en herhaaldelijk heeft aanzet tot het nemen van discriminerende maatregelen. Uit de hoger geciteerde passages van het algemeen deel blijkt dat het hof hiermee hetzelfde bedoelt als 'kennelijk en herhaaldelijk aanzetten tot discriminatie'.

Dat het Vlaams Blok heeft aanzet tot discriminatie leidt het hof af uit een analyse van het partijprogramma van die partij, meer in het bijzonder uit de voorstellen in het zogenoemde 70-punten plan. Het argumenteert dat een groot aantal van deze programmapunten discriminaties inhouden in het genot van allerlei sociale en economische rechten, waaronder, bijvoorbeeld, het recht op eigendom, het recht op arbeid en op vrije keuze van arbeid, het recht op bescherming tegen werkloosheid, het recht op huisvesting, het recht op sociale

zekerheid en het recht op onderwijs. Ook de vrije uitoefening van de eredienst zou door de uitvoering van het partijprogramma is het gedrang komen. Daarnaast wijst het hof erop dat de partij elke vorm van integratie wenst tegen te gaan en pleit voor assimilatie van de geviseerde bevolkingsgroepen, wat een discriminatie zou uitmaken in het genot van de culturele rechten van minderheden.

36. Hoewel over het discriminatoire karakter van sommige van de aangehaalde voorstellen discussie mogelijk is⁶⁴, lijkt de conclusie terecht dat het Vlaams Blok in zijn programma tal van discriminerende maatregelen heeft verdedigd. Of dit voldoende is om te besluiten dat die partij ook heeft *aangezet* tot discriminatie is een andere vraag. Hoger werd al geargumenteed dat de (discriminerende) inhoud van voorstellen op zich niet volstaat om van een 'aanzetten tot' te spreken. Opnieuw moet de context en het opzet van de (vermeende) daders in rekening worden gebracht.

37. Over het opzet dat aan de geviseerde voorstellen ten grondslag ligt, schrijft het hof dat zij «slechts de uiting [zijn] van de door het Vlaams Blok gepropageerde en door racisme en xenofobie ingegeven onverdraagzaamheid» en dat zij uiteindelijk «allen een gemeenschappelijk einddoel hebben, namelijk de terugkeer naar de landen van herkomst van het allergrootste gedeelte van de allochtone bevolking». Dit in aanmerking genomen, moet worden vastgesteld dat zakelijk geformuleerde en op het beleid gerichte voorstellen, ook al zijn deze ingegeven door vreemdelingenhaat (opzet), maar in uitzonderlijke omstandigheden als gevolg zullen (kunnen) hebben dat zij derden aansporen tot discriminerend handelen of tot een discriminerende houding. Het is dan ook zeer de vraag of de voorstellen dit effect op zichzelf sorteren.

Wel kan gesteld worden dat de voorgestelde maatregelen opnieuw kaderen in de besproken 'systematisch tegen de 'vreemdelingen' gevoerde haatcampagne'. Op zichzelf genomen, lijken ze echter niet te volstaan om een 'aanzet tot discriminatie' vast te stellen - in tegenstelling tot hetgeen het hof hier lijkt te beweren.

c. Discriminatiegronden: niet alleen nationaliteit

38. Ten aanzien van de discriminatiegronden als opgenomen in de Antiracismewet, had het hof in zijn algemene beschouwing vastgesteld dat 'nationaliteit' hier wel degelijk (ook) onder valt. De tegenwerping van de beklagden - dat zij slechts onderscheid maken op grond van nationaliteit en dat dit niet gevisieerd wordt door de wet - was aldus zonder voorwerp. Niettemin toont het hof nog bijkomend aan dat het de partij in feite duidelijk gaat om 'de vreemdeling' en 'de allochtoon' in het algemeen, «zonder onderscheid naar hun verblijfstatuut en ongeacht zelfs de desgevallend inmiddels door hen verworven Belgische nationaliteit».

Specifiek met betrekking tot Noord-Afrikanen - bijvoorbeeld - stelt het hof dat «de tot deze bevolkingsgroep behorende mensen, *zonder enig onderscheid*, worden afgeschilderd als mensen die slechts bereid zijn onze wetten na te leven, zo zulks met brutaal geweld wordt afgedwongen». Dit geeft aldus het hof «uiting (...) aan het feit dat nationaliteit als dusdanig niet het door het Vlaams Blok weerhouden criterium is». Ook de hatelijke bedoelde spotprenten van de partij - waarin allochtonen steevast «met duidelijk raciale trekken en kledij» worden afgebeeld - dragen volgens de rechters bij aan deze vaststelling.

61 F. KEULENEER, Pseudo-rechtspraak, *Tertio*, 28 april 2004.

62 Dit duidt uiteraard eveneens op het feit dat voldaan is aan de openbaarheidsvereisten van art. 444 Sw. Voor toepassing van dit artikel is een dermate grote verspreiding echter geenszins nodig, de nadruk die het hof erop legt, duidt o.i. daarmee minstens ook op een beoordeling van de context waarin de uiting werden gedaan.

63 M. CHAKKAR als geciteerd in *De Morgen*, 23 april 2004.

64 Zeker in het licht van de boven beargumenteerde terughoudendheid die bij de beoordeling hiervan in horizontale relaties zou moeten gelden (hoewel ten aanzien van politieke partijen allicht wel meer 'redelijkheid' kan worden verwacht dan van gewone burgers). Ook los daarvan echter zijn verschillende voorstellen echter niet noodzakelijk discriminatoir. Zo citeert het hof punt «22. Reserveren van tewerkstelling in het openbaar ambt voor wie over onze nationaliteit beschikt». Hoewel dit in bepaalde gevallen inderdaad een ongeoorloofd onderscheid kan zijn, moet toch worden benadrukt dat ook art. 10 G.W. bepaalt dat alleen de Belgen tot de burgerlijke en militaire bedieningen benoembaar zijn, behoudens de uitzonderingen die voor bijzondere gevallen door een wet kunnen worden gesteld.

C. Het behoren tot die vereniging of groep of het verlenen van medewerking aan die vereniging of groep en het willens en wetens plegen van de feiten

1. Algemeen

39. Ten aanzien van de resterende elementen van de strafbaarstelling stelt de rechter ten eerste dat artikel 3 Antiracismewet «geenszins de cumulatieve aanwezigheid» van zowel het 'behoren tot' als het 'verlenen van medewerking aan' de geviseerde vereniging vereist. Het ontplooiën van slechts één van de geviseerde activiteiten, levert al strafbaar gedrag op.

40. Wat betreft de concrete inhoud van de gedragingen stelt het hof dat het 'behoren tot' de groep inhoudt «dat de dader [...] deel uitmaakt van de groep of vereniging, hetgeen aan de hand van de concrete elementen van de zaak dient te worden nagegaan. Het ontplooiën van enige activiteit binnen de groep of vereniging is hierbij niet vereist.» Onder het 'verlenen van medewerking' moet voorts worden verstaan «het op enigerlei wijze verlenen van steun aan de werking van de groep of vereniging». Het «houdt niet het plegen van als dusdanig strafbare daden in»: «de tenlastelegging viseert [...] de aan een groep of vereniging verleende medewerking onder welke vorm ook».

Bij het vaststellen hiervan moet aldus het hof wel aangetoond worden dat de (rechts)persoon het (algemeen) opzet moet hebben gehad om respectievelijk 'medewerking te verlenen aan' of te 'behoren tot' de betreffende groep. Het 'wetens en willens' handelen beperkt zich echter tot het aantonen «dat het misdrijf voortvloeit uit een opzettelijke beslissing genomen binnen de rechtspersoon of nog het gevolg is van een aan de rechtspersoon toe te schrijven nalatigheid».

41. De mogelijke implicaties van de redenering tot zover - hoewel gangbaar in de rechtspraak en ook juist op basis van de tekst van de wet - lijken bijzonder ver te gaan. Het is niet nodig om aan te tonen dat een persoon zijn medewerking verleent aan een groep of vereniging om haar illegale activiteiten - in dit geval het kennelijk en herhaaldelijk aanzetten tot discriminatie of haat - te ondersteunen. Terecht is in de rechtsleer gewezen op de mogelijk disproporzionele gevolgen die 'de letter van de wet' van het betreffende artikel zou kunnen hebben: het verwerven van onroerend goed, het verhuuren van een zaal, het verdelen van het verkiezingsdrukwerk, het verlenen van professioneel advies (bijvoorbeeld juridische bijstand), of het houden van een lezing voor de betreffende groep of vereniging, allen zijn ze in theorie strafbaar⁶⁵.

Zo opgevat zou artikel 3 neerkomen op de zogenaamde techniek van 'guilt by association'. Die vormde in de jaren vijftig van de twintigste eeuw in de Verenigde Staten een geliefkoosd middel van de overheid in de strijd tegen het 'rode gevaar'. Linkse dissidenten werden vervolgd voor hun steun aan of lidmaatschap van de communistische partij tot het Hoogste Gerechtshof in 1961 oordeelde dat 'guilt by association' strijdig is met het *First Amendment*.

Het Hof oordeelde dat iemands vereniging met een criminele organisatie slechts kan worden gestraft indien die persoon ook de bijzondere intentie heeft om de verboden doelstellingen van die organisatie te ondersteunen: «There must be clear proof that a defendant specifically intends to accomplish the aims of the organization [...]. Thus the member for whom the organization is a vehicle for the advance-

ment of legitimate aims and policies does not fall within the ban of the statute: he lacks the requisite specific intent to bring about the overthrow of the government [...]. Such a person may be foolish, deluded, or perhaps merely optimistic, but he is not by this statute made a criminal.»⁶⁶ Vandaar dat volgens het Hof enkel de 'actieve' en niet de 'passieve' leden van een criminele organisatie kunnen worden vervolgd.

42. Vandaag duikt deze techniek opnieuw op, ditmaal in de aanpak van extreem rechts en recentelijk in de strijd tegen het terrorisme. Zij leidt echter tot resultaten die strijdig zijn met het vermoeden van onschuld, alsook met de vrijheid van meningsuiting en vereniging. Om niet strijdig te zijn met de Grondwet en algemene strafrechtelijke beginselen, dringt zich dan ook een bijzonder restrictieve interpretatie op van artikel 3.

43. De redenering van het hof op verwante punten biedt twee mogelijke aanknopingspunten voor een dergelijke meer restrictieve interpretatie. Het eerste aanknopingspunt in het arrest is indirect gebaseerd op de termen 'kennelijk en herhaaldelijk', waarmee - zo stelt het hof terecht - de wetgever heeft «willen uitsluiten dat 'personen te goeder trouw misleid worden of de houding van de groep of vereniging niet kennen of dat zij ertoe blijven behoren, niettegenstaande de houding van de groep of vereniging', zodat de wil om tot de groep of vereniging te behoren niet langer in twijfel kan worden getrokken».

Elders stelt het hof met betrekking tot de termen in relatie tot het legaliteitsbeginsel dat «het strafbaar karakter van het 'behoren tot' en van het 'verlenen van medewerking aan' [...] enkel voort[spruit] uit de wetenschap dat de groep of vereniging, tot dewelke men behoort of aan dewelke men zijn medewerking verleent, kennelijk en herhaaldelijk discriminatie of segregatie bedrijft of verkondigt in de omstandigheden van het artikel 444 van het Strafwetboek».

Met andere woorden, er moet een onomstotelijke zekerheid bestaan omtrent de 'wetenschap' van het racistische karakter van de groep of vereniging in kwestie. Om met zekerheid van een dergelijke wetenschap uit te kunnen gaan, lijkt het noodzakelijk dat de relatie en band van de vervolgte (rechts)persoon met de bedoelde vereniging of groep van bijzonder nauwe aard zal moeten zijn. Alleen dan kan er geen redelijke twijfel bestaan omtrent het bewustzijn van het karakter van de groep in hoofde van de bewuste (rechts)persoon.

44. Een tweede mogelijkheid tot restrictieve lezing, wordt geboden door het toepassen van de interpretatie van het opzetvereiste uit artikel 1 - als begrepen door het hof - op de strafbaarstelling in artikel 3. Er is immers geen enkele reden waarom de ten aanzien van artikel 1 door het hof vereiste 'marginale toets' niet *mutatis mutandis* zou kunnen worden toegepast op de strafbaarstelling van artikel 3. Sterker nog, gezien de in beginsel veel problematischer aard van de laatste strafbaarstelling lijkt het redelijk dat het gestelde vereiste zelfs *a fortiori* zou moeten gelden voor artikel 3. Daarmee zou de bepaling dus opnieuw niet zozeer een 'bijzonder opzet' vereisen, maar zou de rechter toch *marginaal* moeten toetsen of de 'medewerking van' concrete (rechts)personen wel is ingegeven door de bedoeling bij te dragen aan de racistische doelstelling van de groep. De volstrekte en evidente afwezigheid van een dergelijke bedoeling, zou opnieuw tot strafuitsluiting moeten leiden.

Een bijkomend argument voor de laatste interpretatie kan worden gevonden in de stelling van het hof dat de vereniging of groep - na veroordeling -

65 Zie ook: E. BOUTMANS, o.c., 22-23; B. DEJEMPEPE, *I.c.*, 332; W. BRUGGEMAN en P. LAMBERT, *I.c.*, 123. Het laatstgenoemde geval werd ook al in de Kamer aangehaald door de heer BAERT (*Hand. Kamer* 10 februari 1981, 1203).

66 *Scales v. United States*, 367 U.S. 203 (1961).

Het hof wijst erop dat een vereniging, zelfs na een veroordeling van haar leden of medewerkers, haar voortbestaan in handen heeft, «nu het haar vrij staat duidelijk afstand te nemen van het verleden en naar de toekomst toe het haar toegerekende wederrechtelijk handelen te staken».

haar verder bestaan en werking zelf in handen heeft, «nu het haar vrij staat duidelijk afstand te nemen van het verleden en naar de toekomst toe het haar toegerekende wederrechtelijk handelen te staken». Van een brede strafbaarstelling van ‘medewerking verlenen aan’, zou immers een dermate sterk afschrikwekkend effect uitgaan dat niemand de bewuste groep - *in casu* het Vlaams Blok - nog op enigerlei wijze van dienst zou zijn. Dit zou op zijn beurt - in weerwil van wat de wetgever aldus het hof wil - het voortbestaan feitelijk onmogelijk maken.

Een hieraan verwant, maar meer specifiek, argument houdt verband met artikel 25 G.W. en de daarin vervatte cascade-aansprakelijkheid. Die bepaalt dat «wanneer de schrijver bekend is en zijn woonplaats in België heeft, [...] de uitgever, de drukker of de verspreider niet [kan] worden vervolgd». Deze aansprakelijkheidsregeling werd ingevoerd om te voorkomen dat uitgevers, drukkers en verspreiders een private censuur zouden organiseren of dat zij zich hiertoe gedwongen zouden voelen. Als zij immers hoofdelijk met de ‘auteur’ van het drukpersmisdrijf aansprakelijk gesteld konden worden, zouden zij genoodzaakt zijn de inhoud van de teksten die hen voor vermenigvuldiging en verspreiding aangeboden worden aan een wettigheidscontrole te onderwerpen. Een te ruime lezing van het ‘verlenen van medewerking’ in de zin van de Racismewet, zou daarmee direct neerkomen op een onaanvaardbare omzeiling van die grondwettelijke cascade-regeling. Dergelijke interpretatie zou er immers toe leiden dat al wie teksten drukt, uitgeeft of verspreidt van een groep of vereniging die (*wellicht*) kennelijk en herhaaldelijk discriminatie of haat verkondigt (of van een groep die dat in het verleden gedaan heeft), als ‘medewerker’ van die vereniging op grond van art. 3 aansprakelijk gesteld kan worden - terwijl de auteur buiten schot blijft. Het spreekt vanzelf dat deze juridische situatie drukkers, uitgevers en verspreiders noopt tot private censuur: teksten van bepaalde ‘risico-verenigingen’ zullen bij voorbaat niet worden uitgeven, dit zal *a fortiori* het geval zijn wanneer er reeds een veroordeling van de vereniging heeft plaatsgevonden⁶⁷. Wanneer echter een (marginale) toetsing moet plaatshebben aan het bijzonder opzet van de drukker of uitgever, waaruit blijkt dat zij de racistische inhoud ondersteunen, dan kan art. 3 Antiracismewet ook gezien worden als zijnde in overeenstemming met artikel 25 G.W. In dat geval kan er immers in feite geen discussie zijn over het bestaan van een zelfstandig misdrijf in hoofde van de bewuste medewerking verlenende (rechts)persoon.

67 Zie o.m. J. VELAERS, ‘De censuur kan nooit worden ingevoerd’: Over de motieven van het censuurverbod, in J. CORBET (ed.), *Censuur: referaten van het colloquium van 16 mei 2003*, Brussel, De Boeck & Larcier, 2003, 13-50.

2. Toepassing

45. Ten aanzien van het *in casu* ‘behoren tot’ stelt het hof dat er «geen twijfel [over kan] bestaan dat de drie beklaagden als vaste deelstructuren van de politieke partij het Vlaams Blok [...] dienen te worden aangezien» en dat zij derhalve wel degelijk «deel uitmaken van of behoren tot» het Vlaams Blok.

Ter onderbouwing hiervan voert het hof ten eerste aan dat de rechtspersonen, «blijkens hun maatschappelijk doel», alleen maar zijn opgericht «teneinde deel te nemen aan de werking van de politieke partij het Vlaams Blok». Aangaande de vzw ‘Vlaamse Concentratie’ bestond deze medewerking in financiële en materiele ondersteuning, terwijl de bewuste activiteit voor wat betreft de vzw ‘Nationalistisch Vormingsinstituut’ bestond «in de politieke vorming van haar mandatarissen». Voor wat betreft de vzw ‘Nationalistische Omroepstichting’ ging het hierbij ten slotte om het «zorgen voor de verspreiding via radio en televisie van haar politiek gedachtegoed».

46. Naast deze argumentatie wijst het hof onder meer nog op de sterk overlappende identiteit van (natuurlijke) personen uit enerzijds de vzw’s en anderzijds de politieke partij zelf, de overeenkomende zetels van beklaagden en partij en het feit dat de boekhouding van de beklaagden opgenomen is in de geconsolideerde boekhouding van het Vlaams Blok zelf.

47. De beoordeling van de vraag of er ook sprake was van het ‘verlenen van medewerking’ door de vzw’s aan het Vlaams Blok, is aldus het Hof «zo mogelijk, nog duidelijker», gezien het al aangehaalde feit dat «de drie beklaagden enkel werden opgericht teneinde deel te nemen aan de werking van de politieke partij het Vlaams Blok». Alleen al de uitvoering van het maatschappelijk doel van de vzw, levert aldus «de door artikel 3 van de wet van 30 juli 1981 bedoelde medewerking op [...]».

48. Aangaande het moreel element, ten slotte, stelt het hof nog eens uitdrukkelijk dat «artikel 3 van de wet [...] geen bijzonder opzet [vereist]» en dat het dus volstaat dat «de beklaagden willens en wetens behoren tot of hun medewerking verlenen aan» de bedoelde vereniging of groep. Hierbij wijst het hof erop dat het feit dat het Blok in de geïncrimineerde periode ‘kennelijk’ en ‘herhaaldelijk’ discriminatie verkondigde, borg staat voor het ‘wetens en willens karakter’ van de inbreuk «in hoofde van de drie beklaagden, als vaste deelstructuren van zelfde partij».

49. In de concrete toepassing van artikel 3 op de rand-vzw’s van het Vlaams Blok stelt zich de vastgestelde spanning - die zich bij letterlijke interpretatie van de bepaling kan voordoen met zowel legaliteitsbeginsel als vrijheid van vereniging - niet. Over het opzet van de vzw’s om mee te werken aan het verspreiden van de gelaakte meningen bestaat immers geen enkele twijfel. De vzw’s zouden zelfs vallen onder de toepassing van de meest stringente denkbare criteria voor ‘medewerking verlenen aan’ of ‘behoren tot’. Dit uit zich in doelstelling van de vzw’s, maar ook in de bijzonder nauwe verwantschap - in zowel institutioneel en persoonlijk opzicht - van de rechtspersonen met de partij. Zij zijn in die zin het schoolvoorbeeld van hetgeen artikel 3, juist opgevat, zou moeten viseren. Er lijkt in dat opzicht dan ook weinig gevaar te bestaan dat dergelijke actoren niet langer vervolgd zouden kunnen worden indien de criteria in de beargumenteerde zin zouden worden aangescherpt.

III. De Antiracismewet en de vrijheid van meningsuiting en vereniging

A. Redenering van het hof

50. Het hof gaat in zijn arrest uitvoerig in op de vraag of de Antiracismewet verenigbaar is met het recht op vrijheid van meningsuiting en vereniging. Het onderwerpt de door artikel 3 van de wet ingestelde beperking van beide rechten aan de klassieke beperkingstoets, zoals die onder meer terugkomt in de tweede paragraaf van de artikelen 10 en 11 van het EVRM, en komt tot de conclusie dat van een schending van voornoemde rechten geen sprake is. In een eerste stap stelt het hof vast dat de Antiracismewet een legitiem doel nastreeft, met name de bescherming van de goede naam en de rechten en vrijheden van anderen. Het verwijst in dit verband tevens naar artikel 4 van het Internationaal verdrag inzake de uitbanning van alle vormen van rassendiscriminatie⁶⁸, dat de partijen er onder meer toe verplicht organisaties die aanzetten tot rassendiscriminatie, onwettig te verklaren en te verbieden, als ook de deelneming aan dergelijke organisaties strafbaar te stellen.

Het door België bij dit Verdrag geformuleerd voorbehoud⁶⁹, waarbij de noodzaak tot eerbiediging van het recht op vrijheid van meningsuiting en vereniging werd benadrukt, houdt aldus het hof niet in dat ons land zich het recht zou hebben onttrokken om «de voor een democratische samenleving noodzakelijke, redelijke en verantwoorde beperkingen aan de aldus ingeroepen rechten in te stellen».

Het betreffende voorbehoud luidt als volgt: «Ten einde te voldoen aan de voorschriften van artikel 4 van het Internationaal Verdrag inzake de uitbanning van alle vormen van rassendiscriminatie zal België er voor zorgen dat zijn wetgeving in overeenstemming wordt gebracht met de verbintenissen die het aangaat door Partij te worden bij het bedoelde Verdrag. Het Koninkrijk België wil evenwel de nadruk leggen op het belang dat het hecht aan het feit dat artikel 4 van het Verdrag bepaalt dat de in de alinea's a, b en c bedoelde maatregelen zullen worden genomen met inachtneming van de beginselen vervat in de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens en van de rechten die uitdrukkelijk worden genoemd in artikel 5 van het Verdrag. Bijgevolg is het Koninkrijk België van oordeel dat de bij artikel 4 opgelegde verplichtingen dienen samen te gaan met het recht op vrijheid van mening en meningsuiting, alsmede met het recht op vrijheid van vreedzame vergadering en vereniging. Deze rechten worden afgekondigd in de artikelen 19 en 20 van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens en opnieuw bevestigd in de artikelen 19 en 21 van het Internationaal Verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten. Ze worden insgelijks vermeld in de punten viii en ix van alinea d, van artikel 5, van het bedoelde verdrag. Daarenboven wil het Koninkrijk België de nadruk leggen op het belang dat het eveneens hecht aan de eerbiediging van de rechten vermeld in het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden, met name in de artikelen 10 en 11 respectievelijk met betrekking tot de vrijheid van mening en van meningsuiting en de vrijheid van vreedzame vergadering en vereniging.»

51. Wat betreft het bestaan van een dwingende maatschappelijke noodzaak voor de inmenging in de genoemde vrijheden, haalt het arrest een passage uit de parlementaire voorbereidingen aan, waarin wordt gewezen op het toenemende racisme en antisemitisme in de samenleving. Mogelijke oorzaken van deze tendensen zijn, aldus nog het geciteerde

verslag, de economische crisis en het ontstaan van nieuwe racistische theorieën en antisemitische opvattingen⁷⁰.

52. Vervolgens onderzoekt het hof de pertinentie of geschiktheid van artikel 3 van de Antiracismewet. Het argumenteert dat de strafbaarstelling van het lidmaatschap van of de medewerking aan een groep of vereniging die racisme of xenofobie verkondigt, een efficiënt middel is om dergelijke organisaties te bestrijden: «De strafbaarstelling van de leden of medewerkers van de groep of vereniging is immers van aard het verder bestaan of de verdere werking van de groep of vereniging op de helling te stellen, in de mate althans dat de groep of vereniging verder kennelijk en herhaaldelijk discriminatie of segregatie bedrijft of verkondigt [...]».

53. Tot slot is volgens het hof ook voldaan aan het evenredigheidsbeginsel. Aangezien de wet enkel voorziet in relatief beperkte straffen ten aanzien van de personen die tot de geviseerde groep of vereniging behoren, zonder dat enige sanctie tegen de organisatie zelf kan worden genomen, gaat de beperking niet verder dan strikt noodzakelijk om het beoogde doel te bereiken. Volgens het hof blijkt uit de wetsgeschiedenis dat de wetgever bewust voor deze beperkte maatregel geopteerd heeft om verderstrekkende beperkingen, zoals de ontbinding van de geviseerde organisatie, te vermijden. De voorbereidingen stellen terzake onder meer dat «dankzij [artikel 3] zal men groeperingen kunnen bestrijden welke racisme of xenofobie propageren; men zal in onze wetgeving geen maatregelen moeten opnemen die de politieke overheid in staat stellen die bewegingen te ontbinden»⁷¹.

Het hof van beroep wijst er dan ook op dat een vereniging, zelfs na een veroordeling van haar leden of medewerkers, haar voortbestaan in handen heeft, «nu het haar vrij staat duidelijk afstand te nemen van het verleden en naar de toekomst toe het haar toegerekende wederrechtelijk handelen te staken».

B. Enkele kritische kanttekeningen

54. De redenering van het hof van beroep te Gent is verdedigbaar. Het is daarenboven onwaarschijnlijk dat het Europees Hof voor de Rechten van de Mens bij een toetsing van de concrete feiten aan de artikelen 10 en 11 van het EVRM tot een ander besluit zou komen. Dit laatste stelt zich immers bijzonder terughoudend op als het gaat om door racisme of xenofobie geïnspireerde misdrijven⁷². Toch kunnen enkele bedenkingen worden geformuleerd bij het standpunt van het hof van beroep.

55. Een eerste punt is dat de toets van het hof - althans wat de proportionaliteit betreft - eenzijdig trekt vanuit het oogpunt van de rechten van de groep of vereniging. Een belangrijke overweging in het arrest is dat de inmenging in de vrijheid van meningsuiting en vereniging beperkt blijft, aangezien de geviseerde organisatie zelf niet aan een sanctie wordt onderworpen en zij dus de mogelijkheid behoudt afstand te nemen van haar discriminatoir programma. Deze benadering is begrijpelijk gezien de opzet van de dagende partijen, namelijk het trefpen van de politieke partij het Vlaams Blok via een veroordeling van de drie bijzonder nauw gelieerde vzw's. Het is echter de vraag of artikel 3 van de Antiracismewet de toets aan de genoemde vrijheden even gemakkelijk kan doorstaan als we vertrekken vanuit het standpunt van een individu dat een veroordeling oploopt voor zijn of haar lidmaatschap van of medewerking aan een vereniging die kennelijk en herhaaldelijk discriminatie verkondigt. Op-

68 Opgemaakt te New York en goedgekeurd bij wet van 9 juli 1975 (B.S. 11 december 1975).

69 B.S. 11 december 1975, 15802-15803.

70 Parl. St. Kamer 1980-81, nr. 214/9, 4; zie in vergelijkbare zin *Hand. Kamer* 10 februari 1981, 1191, 1197, 1199.

71 Parl. St. 1980-81, nr. 214/9.

72 Zo overwoog het Hof dat racistische opmerkingen die beledigend zijn voor de leden van een welbepaalde groep geen bescherming genieten onder art. 10 EVRM (cf. Hof Mensenrechten, *Jersild v. Denemarken* van 23 september 1994, *Series A*, nr. 298, par. 35). In andere gevallen verklaarde het Hof en de Commissie klachten die verband houden met racisme en antisemitisme onontvankelijk o.g.v. art. 17 EVRM. Het oppervlakkige onderzoek van de instanties in Straatsburg is bekritiseerd, ook door sommige voorstanders van de beperking van discriminatoire en racistische uitingen. Zie bijv.: E. BREMS, *State Regulation of Xenophobia versus Individual Freedoms: The European View*, *Journal of Human Rights* 2002, 1, 491 en C. MCCRUDDEN, *Freedom of Speech and Racial Equality*, in P.B.H. BIRKS (ed.), *Pressing Problems in the Law. Volume 1. Criminal Justice & Human Rights*, Oxford, Oxford University Press, 1995, 139.

De ruime mediabelangstelling voor het proces heeft de verspreiding van de xenofobe standpunten van die partij allesbehalve bemoeilijkt.

nieuw is dit ons inziens alleen het geval indien artikel 3 wordt geïnterpreteerd op de aangegeven restrictieve wijze.

56. Een tweede aspect heeft betrekking op de meer fundamentele vraag of de soms ruime strafbaarstellingen van de Antiracismewet *überhaupt* een verantwoorde beperking van de vrijheid van meningsuiting en vereniging uitmaken. Over de legitieme doelstelling van de Antiracismewet bestaat geen twijfel. De bescherming van de rechten van anderen door het voorkomen van daden van racisme en discriminatie is duidelijk een oogmerk van algemeen belang. Om een beperking van een fundamenteel grondrecht te verantwoorden moet een maatregel echter ook efficiënt of geschikt zijn, dit wil zeggen dat hij moet toelaten het beoogde doel te realiseren. Indien een strafrechtelijk verbod op discriminatoire en racistische uitingen niet werkelijk bijdraagt tot meer gelijkheid en minder racisme, weegt het belang van de vrijheid van meningsuiting door en moet van penale repressie worden afgezien. Het is minder vanzelfsprekend of ook aan deze vereiste is voldaan. Het is immers lang niet zeker of de bestraffing van meningen leidt tot de uitroeiing van het onderliggende gedachtegoed. Volgens sommigen is het tegendeel zelfs waar: een strenge aanpak van haatpropaganda zou een effectieve bestrijding van racistische tendensen in de samenleving wel eens kunnen bemoeilijken⁷³.

57. Er is geen betere casus denkbaar dan het Vlaams-Blokproces om de pragmatische en strategische argumenten tegen de bestraffing van meningsuitingen nog eens in de verf te zetten⁷⁴. In de eerste plaats is er de vaststelling dat de strafrechtelijke

aanpak van meningsuitingen steeds weer tot gevolg heeft dat deze meer aandacht en publiciteit krijgen dan anders het geval zou zijn. Wie zou de opinies van bijvoorbeeld kardinaal Joos⁷⁵, Jozef Rulof⁷⁶ of de gebroeders Verbeke⁷⁷ kennen indien geen klacht tegen hen⁷⁸ was neergelegd? Hetzelfde mechanisme laat zich gelden bij acties tegen het Vlaams Blok. De ruime mediabelangstelling voor het proces heeft de verspreiding van de xenofobe standpunten van die partij allesbehalve bemoeilijkt. Een ander pervers effect van de vervolging van uitingen is dat het van de daders slachtoffers maakt, martelaars zelfs, die opkomen voor de expressievrijheid. Het Vlaams Blok weet dit gegeven perfect uit te buiten⁷⁹. Het resultaat is dat dergelijke groepen of personen sympathie winnen waarop zij anders nooit hadden kunnen rekenen. Sterker nog, het gecensureerde discours krijgt plots de aantrekkingskracht van de verboden vrucht: standpunten worden aantrekkelijker en overtuigender alleen maar vanwege hun verbod. Het gevaar bestaat daarenboven dat vervolging de geviseerde politieke minderheid in haar idee bevestigt dat het establishment een bepaalde opvatting tracht op te leggen en daarbij geen oog heeft voor de grieven van de bevolkingsgroep in kwestie⁸⁰. Het voeren van processen, zeker met de media-aandacht die daar vandaag mee gepaard gaat, hoeft dus zeker niet tot meer wederzijds begrip en interculturele dialoog te leiden.

58. Het gevaarlijkste neveneffect van het onderdrukken van racistische en discriminatoire uitingvormen is echter dat het ten onrechte de indruk zou kunnen wekken dat de ideeën die eraan ten grondslag liggen daarmee ook echt uit de wereld verdwijnen. Het tegendeel is vaak waar. Voor zij die er niet in slagen hun onderdrukte haatgevoelens op een andere manier te kanaliseren, bestaat het gevaar dat deze op een bepaald moment uitbarsten in racistisch gedrag of zelfs geweld. Diegenen die echter intelligent genoeg zijn zullen hun taal 'zuiveren', zodat zij niet langer onder de draagwijdte van de strafwet valt. Voorhoof wees er al op dat met de Antiracismewet geen impliciete of verdoken vormen van racisme kunnen worden gestraft⁸¹. Het gevaar is echter niet denkbeeldig dat door een onde-

73 Zie N. STROSSEN, Balancing the Rights to Freedom of Expression and Equality: a Civil Liberties Approach to Hate Speech on Campus, in S. COLIVER, K. BOYLE en F. D'SOUZA (eds.), *Striking a Balance. Hate Speech, Freedom of Expression and Non-Discrimination*, Essex, Article 19, International Centre Against Censorship and Human Rights Centre, University of Essex, 1992, 295-312.

74 Zie uitgebreid N. STROSSEN, *I.c.*, 308-309.

75 De destijds pas benoemde kardinaal G. Joos stelde (aanvankelijk) in een interview met *P-Magazine* o.m. dat van al wie zich lesbisch of homo noemt, hoogstens 5 tot 10 % dat ook daadwerkelijk is en dat de rest 'gewoon seksueel geperverteerd' zijn. Het gevolg was een door het Centrum neergelegde klacht op basis van de Antidiscriminatiewet. Zie: S. SOTTIAUX en J. VRIELINK, Acht redenen waarom Joos niet veroordeeld mag worden, *Juristenkrant* 2004, nr. 83, 2-3; M. ELCHARDUS, Het waarde- en normendebat, *Knack*, 19 februari 2004.

76 Jozef Rulof was een spiritualist die werd geboren aan het einde van de 19e eeuw. Het Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding had in kort geding een verspreidingsverbod gevorderd tegen enkele van zijn boeken op de 'paranormale beurs' in Antwerpen op 18 mei 2003, 'wegens discriminatoire en/of racistische uitingen'.

De kortgedingrechter oordeelde dat de boeken van Rulof inderdaad een *prima facie* 'discriminerende en racistische inslag' hebben en kwetsend zijn voor een groep mensen wegens hun ras, godsdienst of levensovertuiging en aanzetten tot haat, discriminatie of geweld en derhalve in strijd zijn met de wetgeving ter bestrijding van discriminatie (Voorz. Rb. Antwerpen (Kort Ged.) 15 mei 2003, *NjW* 2004, 95, www.antiracisme.be (rechtspraakoverzicht)). Zie: D. VOORHOOF, De antidiscriminatiewet als beperking op de expressievrijheid: ultieme realisatie van gelijkheidbeginsel of veelkoppig monster?, *I.c.*, 197-198. Inmiddels is de zaak in hoger beroep hervormd (Antwerpen, 8 maart 2004, onuitg.). Zie D. VOORHOOF, Hof weigert verspreidingsverbod van boeken met racistische inslag, *I.c.*, 13. Het Centrum heeft naar verluidt nu echter ook klacht neergelegd bij de onderzoeksrechter van Dendermonde, in het kader waarvan de uitgever inmiddels verhoord is door de gerechtelijke politie.

77 De broers Siegfried en Herbert Verbeke zijn negationisten (holocaust-ontkenners), actief in (en buiten) Vlaanderen (zie: www.vho.org). In 2003 werden zij door de correctionele rechtbank te Antwerpen veroordeeld wegens inbreuken op de zogenaamde 'negationismewet' (Wet 23 maart 1995 tot bestraffing van het ontkennen,

minimaliseren, rechtvaardigen of goedkeuren van de genocide die tijdens de tweede wereldoorlog door het Duitse nationaal-socialistische regime is gepleegd, B.S. 30 maart 1995): *Corr. Antwerpen* 9 september 2003, www.antiracisme.be (rechtspraakoverzicht). Zie: D. VOORHOOF, Antwerpse negationisten van 'Vrij Historisch Onderzoek' veroordeeld, *Juristenkrant* 2003, nr. 76, 12.

78 Ingeval van de inmiddels reeds lange tijd overleden J. Rulof (1898-1952) werd de klacht uiteraard niet tegen hem zelf ingediend, maar o.m. tegen de uitgever en de titularis van de auteursrechten van de geviseerde boeken.

79 Zie ook K. Vidal die stelt: «Het feit dat het Vlaams Blok erin geslaagd is om het daderslachtofferschema om te keren heeft nog een ander bizar effect: de mensen die door de rechter als slachtoffer gekwalificeerd werden, de alloctonen, werden naar de marge van het debat gedreven» (*De Morgen*, 23 april 2004).

80 Zie ook K. RAES, Vrijheid van meningsuiting en de revisionistische geschiedvervalsing, in G.A.I. SCHUIJT en D. VOORHOOF (eds.), *Vrijheid van meningsuiting, racisme en revisionisme*, Gent, Academia Press, 1995, 31-78.

81 D. VOORHOOF, Het Vlaams Blok straks veroordeeld wegens aanzet tot racisme? En dan?, *I.c.*, 11.

mocratische boodschap in een sociaal meer aanvaardbare vorm te verpakken, zij uiteindelijk acceptabel wordt gemaakt of alleszins minder kritisch zal worden bejegend. Bijgevolg zal het ook moeilijker zijn om de maatschappelijke krachten te mobiliseren tegen het onderliggende gedachtegoed⁸². Ook dit scenario dreigt zich voor te doen naar aanleiding van de procedure tegen het Vlaams Blok, wat al gedeeltelijk blijkt uit de meer verfijnde en genuanceerdere manier waarop die partij de laatste jaren haar standpunten verkondigt. Of zij hiermee ook werkelijk haar opvattingen heeft bijgesteld valt moeilijk te achterhalen.

59. Een laatste - aan het voorgaande verwant - pragmatische argument tegen een (verregaand) verbod op haatpropaganda lijkt ook in zekere zin te worden bevestigd door de jarenlange juridische strijd tegen het Vlaams Blok: het verbieden van meningsuitingen is niet meer dan symptoombestrijding. Het leidt daarenboven de aandacht af van de sociale oorzaken van gevoelens zoals vreemdelingenhaat. Voor een gemeenschap is het natuurlijk altijd gemakkelijker - en goedkoper - om diegenen die deze gevoelens vertolken of uitbuiten te bestraffen, in plaats van enerzijds de maatschappelijke oorzaken ervan aan te pakken, en anderzijds de achteruitstelling van minderheidsgroepen feitelijk te stoppen⁸³. Sommige van deze argumenten worden ook door de voorstanders van een strenge bestraffing van racistische en discriminatoire uitingen erkend. Weinigen zijn zo naïef te geloven dat de onderdrukking van meningsuitingen in staat is maatschappelijke fenomenen zoals racisme of xenofobie uit de wereld te helpen⁸⁴. Maar, zo wordt gesteld, er zijn nog andere redenen om haatpropaganda te verbieden. Een eerste argument is de psychologische schade die racistische beledigingen veroorzaken⁸⁵. De mogelijke bezwaren tegen het toekennen van verregaande gevolgen aan een dergelijk, immers subjectief, criterium werden hoger al belicht. Naast dit argument zou echter een kordate aanpak van een racistisch en discriminatoir discours ook een sterk 'signaal' zijn dat deze tendensen niet kunnen worden getolereerd in een democratische samenleving⁸⁶. Dit lijkt ontegenzeggelijk waar, maar de vraag is wel of zulke symboolwaarde van aard is om de inperking van een fundamenteel grondrecht voldoende te verantwoorden. Wegen de voordelen wel op tegen de hoger genoemde nadelen? Het Vlaams-Blokproces, de gevolgen ervan en de toekomstige toepassingen van de Antiracismewet zullen het wellicht uitwijzen.

Dan zal duidelijk worden of de volgende waarschuwing terecht is: «If there be minority groups who hail this holding as their victory, they might consider the possible relevancy of this ancient remark: 'Another such victory and I am undone'»^{87 88}

82 Dergelijke mobilisatie en de daarmee gepaard gaande herbevestiging van het verfoeilijke karakter van de geviseerde uitspraken kan nuttig zijn. J.S. Mill wees er al op dat breed gedeelde opvattingen, zoals de gelijkwaardigheid van elk individu, aan kracht verliezen als ze niet langer moeten worden verdedigd tegen kritiek: «[...] even if the received opinion be not only true, but the whole truth; unless it is suffered to be, and actually is, vigorously and earnestly contested, it will, by most of those who receive it, be held in the manner of a prejudice, with little comprehension or feeling of its rational grounds. And not only this, but [...], the meaning of the doctrine itself will be in danger of being lost, or enfeebled, and deprived of its vital effect on the character and conduct: the dogma becoming a mere formal profession, inefficacious for good, but cumbering the ground, and preventing the growth of any real and

heartfelt conviction, from reason or personal experience.» (J.S. MILL, *On Liberty*, Ware, Wordsworth Classics, 1996, 53).

83 L. van Spengler geeft een overzicht van kenmerken die - in onze moderne samenleving - verleiden tot symptoombestrijding: L. VAN SPENGLER, *Het leren van waarden*, in L. VAN SPENGLER, C. BATESON, S. TOULMIN en H.J.M. HERMANS, *Hoe waarden veranderen. Een leerproces*, Amsterdam, Prometheus, 1994, 33-36.

84 Realisme terzake werd zelfs bij de totstandkoming van de Antiracismewet zelf uitdrukkelijk benadrukt. Herhaaldelijk werd destijds uiting gegeven aan het besef dat een juridische aanpak en «wetten onvoldoende zijn om het racisme op doelmatige wijze tegen te gaan» (*Parl. St. Kamer* 1980-81, nr. 214/9; zie ook: *Parl. St. Kamer* 1980-81, nr. 214/1, 5-6; *Hand. Kamer* 10 februari 1981, 1197, 1199, 1200).

85 Zie bijv.: R. DELGADO, *Words That Wound: A Tort Action For Racial Insults, Epithets, and Name-Calling*, *Harvard Civil Rights-Civil Liberties Law Review* 1982, 17, 133-181.

86 Zo werd bij de Antiracismewet bij zijn totstandkoming - ondanks bescheidenheid ten aanzien van de mogelijke effecten ervan - wel mede noodzakelijk geacht, omdat het als een positief (opvoedingsondersteunend) signaal werd gezien om strafwetgeving uit te vaardigen «die de strijd tegen racisme bestempelt als een van de grote waarden van onze maatschappij» (*Parl. St. Senaat* 1980-81, nr. 594/2, 9). Vgl. verder: B. RENSON, *l.c.*, 14.

87 *Beauharnais v. Illinois*, 343 U.S. 250, 275 (1952) (BLACK, J., dissenting).

88 De auteurs danken J. Velaers en D. De Prins voor commentaar op een eerdere versie van deze bijdrage.